

नेपालमा समाजविज्ञहरूका संघ/समाज : संरचना र गतिशीलता (सन् १९५९-२०१३)

देवेन्द्र उप्रेती

आरम्भ

नेपाली समाजविज्ञहरूले स्थापना गरेका धेरै संघ/समाज विधागत उन्नतिको लागि उस्तै अर्थराजनीतिक संरचनाभित्र स्थापना भएका हुन्। तिनको नियमित विधागत कर्म (जस्तै : गोष्ठी, कार्यशाला, सम्मेलनको आयोजना, जर्नल प्रकाशन, आदि) र सहभागी स्तरमा देखिएको आश्चर्यजनक विविधता यस लेखको अनुसन्धानको विषय हो। ती संघ/समाजमा देखिने कार्यात्मक गतिशीलताको विविधताबारे नेपाली प्राज्ञिक वृत्तमा खासै बहस भएको छैन। केही समाजविज्ञहरूले तिनको विधागत इतिहास र समीक्षा फाट्टफुट्ट लेखेका छन्।^१ कमै मात्र लेखिने यस्ता सामग्रीमा अन्य विधामा स्थापना भएका संघ/समाजसँग सम्बन्धित संघ/समाजको तुलनात्मक अध्ययन भने पाइँदैन। करिब उही लक्ष्यले समान अर्थराजनीतिक संरचनामा स्थापना भएका संस्थामा रहेको सक्रियताको असमान स्तर कसरी बुझ्ने भन्ने प्रश्न महत्त्वपूर्ण हो। यो विविधतालाई प्राज्ञिक गतिविधिप्रतिको राज्यव्यवस्थाको रुचि र स्वार्थ, स्रोतसाधनमाथिको पहुँच र आर्थिक अभाव जस्ता बृहत् संरचनात्मक कारणले मात्र व्याख्या गर्न सक्तैन भन्ने स्पष्टै छ।

नेपाली सन्दर्भमा यस्ता संस्थाहरूको विधागत गतिशीलतालाई बुझ्न संस्था गठनको उद्देश्य, यसका गठनकर्ता र स्थान, संस्थाको आन्तरिक गतिविधिको व्यवस्थापन र नेतृत्वमा संस्था सञ्चालनका लागि चाहिने सामर्थ्य र उनीहरूले संस्थाप्रति देखाएको प्रतिबद्धता आदिलाई ध्यान दिइनुपर्छ भन्ने यस लेखको मूल तर्क हो। प्राज्ञिकलगायत

^१ अधिकारी (सन् २०१०), सुवेदी र पौडेल (सन् २००५) ले नेपाल जियोग्राफिकल सोसाइटी अफ नेपालबारे; बन्धु (सन् १९९७) र यादव (सन् १९९७) ले नेप्लिज लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटीबारे; वन्त (सन् २००३) ले हिस्ट्री एसोसिएन अफ नेपालबारे; हाङ्गेथु (सन् २००२, २००४), खत्री (सन् २००१) र मल्ल (सन् १९७४, १९८४) ले पोलिटिकल साइन्स एसोसिएसनबारे; भण्डारी (सन् १९९०), क्षेत्री (सन् २०१०), क्षेत्री र गुरुङ (सन् १९९७) तथा सुवेदी र उप्रेती (सन् २०१४) ले सोसियोलोजिकल एण्ड एन्थ्रोपोलोजिकल सोसाइटी अफ नेपालबारे; र सुब्बा (सन् १९९७), रेग्मी (सन् १९९७) र महर्जन (सन् २०१२) ले नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसनबारे सामान्य उल्लेख गरेका छन्।

सवैजसो संस्था सक्रिय हुन उदार लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था भएको समुन्नत समाज हुनुपर्छ भन्ने कुरा सर्वस्वीकार्य रहेको छ।^२ तर यसो भन्दैमा उदार लोकतान्त्रिक व्यवस्थामा मात्र यस्ता संस्थाले सक्रिय रूपमा काम गर्छन् र प्रतिकूल अर्थराजनीतिक व्यवस्था रहेको परिस्थितिमा यस्ता संस्थाहरूले काम गर्नु सक्दैनन् भन्ने होइन। विगत पचास वर्षमा नेपाली समाजविज्ञहरूले स्थापना गरेका विधागत संघ/समाजहरूको कार्यगत गतिशीलताको अनुभवलाई आधार मानेर यसो भन्न सकिन्छ।

संघ/समाजमा देखिएको विधागत सक्रियता वा निष्क्रियताको विविधता बुझ्नलाई बेगलाबेगलै अध्ययनले भन्दा तिनको तुलनात्मक अध्ययनले बढी सहयोग गर्छ। त्यसैले यस लेखले बितेका पाँच दशकमा नेपाली समाजविज्ञहरूले विभिन्न विधामा स्थापना गरेका संघ/समाजले सार्वजनिक रूपमा गरेका कार्यको विवरणलाई तुलनात्मक समीक्षा गरेको छ। पढ्न सजिलो होस् भन्ने हिसाबले यो लेखलाई मोटामोटी रूपमा दुई खण्डमा विभाजन गरिएको छ। लेखको पहिलो खण्ड विषयगत संघ/समाजको इतिहास र तिनका साभा संरचना (संघ/समाजको गठनको स्थान र कालखण्ड; गठन र पुनर्गठनका प्रमुख कर्ताहरू; यस्ता संस्थाले गरेका प्राज्ञिक कर्म) मा केन्द्रित हुनेछ। दोस्रो खण्डमा उस्तै सामाजिक संरचना (देशको शासन व्यवस्था, अर्थतन्त्र र संस्कृति, आदि) मा स्थापना भएका संघ/समाजमध्ये किन केहीले मात्र (उदाहरणका लागि भूगोलविद्हरूको वा भाषाशास्त्रीहरूको समाज) अरूका दाँजोमा (जस्तै : अर्थशास्त्री वा मनोविज्ञहरूको संघ/समाज) लामो समयसम्म काम गर्न सके ? र, यो विविध क्षमताका सम्भावित कारण के-के होलान् भन्ने छलफल गरिएको छ। पहिलो खण्ड विवरणात्मक शैलीमा लेखिएको छ। उपलब्ध विवरणलाई आधार मान्दै दोस्रो खण्डमा यस्ता संघ/समाज सक्रिय वा निष्क्रिय हुनुमा कुन-कुन तत्त्वले काम गरेको छ भन्नेबारे विश्लेषण गरिएको छ। संघ/समाजको गतिशीलताको मापनको आधारका रूपमा निम्न सूचक लिइएको छ : (१) जर्नल तथा अन्य प्रकाशन र तिनको निरन्तरता, (२) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन, कार्यशाला र गोष्ठीको आयोजना र तिनको नियमितता, (३) सदस्यता र संघ/समाजप्रति उनीहरूको लगाव र (४) यस्ता संघ तथा समाजले विषयगत विधाबारे लिएको चासो।

यो लेखका केही सीमा छन्। पहिलो, माथि उल्लेख भएबाहेक नेपालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय (त्रिवि) लगायत अन्य विश्वविद्यालय (काठमाडौं, पूर्वाञ्चल र पोखरा) मा समाजविज्ञानअन्तर्गत रहेर पत्रकारिता तथा आमसञ्चार, द्रुन्द तथा शान्ति अध्ययन,

^२ नेपालका राजनीतिशास्त्रीहरूले सन् १९९० सम्म नेपाल राजनीतिशास्त्र संघ स्थापना हुन नसक्नुमा पञ्चायत व्यवस्थालाई दोष दिएको देखिन्छ। हेर्नुहोस्, नेपाल राजनीतिशास्त्र संघ (सन् १९९२)।

ग्रामीण विकास, विकास अध्ययन, महिला अध्ययन जस्ता अरू विषयमा उत्पादित जनशक्तिले गठन गरेका विधागत संघ वा समाजबारे यहाँ चर्चा गरिएको छैन। प्रस्तुत समस्याको विश्लेषण र तर्क गर्नलाई समाजविज्ञानका क्षेत्रमा स्थापना भएका सम्पूर्ण संघ/समाजलाई विश्लेषण गर्नुको साटो केही संघ/समाजलाई नमुनाका रूपमा छान्नुपर्ने भएकाले यस्तो भएको हो। यसै गरी यो लेखमा संघ/समाजको आर्थिक तथा वित्तीय व्यवस्थापनको पाटो (संस्था सञ्चालनका लागि चाहिने आर्थिक स्रोत र त्यसको परिचालन) बारे छलफल गरिएको छैन। सम्बद्ध व्यक्तिहरूसँगको कुराकानीका आधार र संस्थाहरूबाट उपलब्ध भएका सामग्रीलाई अध्ययन गर्दा संस्थाहरू बीचको स्रोतसाधन माथिको पहुँच र आर्थिक तथा वित्तीय स्थितिमा खासै भिन्नता रहेको देखाउन सकिँदैन। त्यसैले पनि यो पक्षलाई अध्ययनको दायरामा नपारिएको हो।

संघ र समाजमा कार्यरत सदस्यहरूसँगको औपचारिक/अनौपचारिक कुराकानी तथा संस्थाबाट प्रकाशित जर्नल, पुस्तक, सम्मेलन विवरण, प्रोसिडिङ्स, ब्रोसर, पर्चा र कार्यपत्र, आदि यस लेखका प्रमुख अध्ययन सामग्री हुन्। यसै गरी संघ/समाजहरूको विधान र वेबसाइटमा उपलब्ध सूचना, संघ/समाजसँग सम्बन्धित कागजातहरू (जस्तै: संघ/समाजबाट प्रकाशित पम्प्लेट, कार्यक्रमका सूचना, कार्यक्रममा सहभागी भएका व्यक्तिहरूको नामावली, आदि) लाई अध्ययनको दायराभित्र पारिएको छ। इन्टरनेटमा खोजी गर्दा संघ र समाजबारे पाइएका सामग्रीलाई पनि यहाँ अध्ययन स्रोतका रूपमा लिइएको छ। यसबाहेक संघ र समाजलाई नजिकबाट नियालिरहेका व्यक्तिहरूसित पनि अनौपचारिक छलफल गरिएको छ। २४ फेब्रुअरी २०१३ मा मार्टिन चौतारीमा आयोजित सेमिनार 'रिभिजिटिङ् द प्रोफेसनल एसोसिएसन/सोसाइटिज् अफ नेपाली सोसियल साइन्टिस्ट्' मा छलफलका क्रममा उठेका तथ्य र तर्कलाई पनि यस लेखमा समावेश गरिएको छ।

समाजविज्ञहरूका संघ/समाज

संघ र समाजका विधान,^३ तिनका आधिकारिक वेबपेज^४ र तीबारे लेखिएका सामग्रीबाट संस्था गठन गर्नुका मुख्य उद्देश्य विधागत ज्ञानको उत्पादन, उत्पादित

^३ संघ/समाजको विधानका लागि हेर्नुहोस्, नेपाल राजनीतिशास्त्र संघ (सन् १९९२), नेपाल समाजशास्त्र मानवशास्त्र समाज (सन् १९८१), नेपाल जनसंख्या संघ (२०४८)।

^४ हेर्नुहोस्, समाज तथा संघको वेबपेज Population Association of Nepal: <http://www.pan-nepal.org/>; Linguistic Society of Nepal: <http://lsn.org.np/about/history/>; History Association of Nepal: <http://hisannepal.org/>; and Sociological and Anthropological Society of Nepal: www.sason-nepal.org

ज्ञानउपर आलोचनात्मक बहस, त्यसमार्फत विधागत विकास र विधागत समुदायसम्म त्यस्तो ज्ञानको प्रसार गर्ने देखिन्छ (बन्धु सन् १९९७; कंसाकार सन् १९९७; सुवेदी र पौडेल सन् २००५; सुब्बा सन् १९९७; क्षेत्री सन् १९९७)। तिनले अध्ययन अनुसन्धानबाट उत्पादित (नवीन) ज्ञानलाई विज्ञहरूमाभ्र छलफल गराउन (अ)नियमित कार्यशाला, सभा र सम्मेलन गर्छन्। छलफलबाट परिष्कृत ज्ञानलाई लक्षित पाठक/समुदायसम्म पुऱ्याउन जर्नल, बुलेटिन, सेमिनार प्रोसिडिङ्स वा त्यस्तै सामग्री छाप्छन्।

नेपालमा समाजविज्ञानसित सम्बन्धित 'प्रोफेसनल सोसाइटी/एसोसिएसन' हरूको थालनी अर्थशास्त्रीहरूले गरे। सन् १९५९ मै यादवप्रसाद पन्तको अध्यक्षतामा नेपाल इकोनोमिक एसोसिएसन बन्थो। यसमा लोकेन्द्रबहादुर श्रेष्ठ, डीपी नेपाली र नरबहादुर थापा सदस्य थिए।^५ यिनीहरू पहिलो पुस्ताका नेपाली अर्थशास्त्रीहरू थिए र काठमाडौं उपत्यकाका विभिन्न कलेजमा पढाउँथे। सन् १९६१ मा भूगोलमा स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरतहरूको एउटा समूहले नेपाल जियोग्राफिकल सोसाइटी गठन गरे (पौडेल सन् २००७)।^६ त्रिविमा भूगोल र अर्थशास्त्रमा स्नातकोत्तरको पढाइ भएलगत्तै तिनको विधागत संघ र समाजको स्थापना भएको देखिन्छ (अधिकारी सन् २०१०)।^७

त्रिविवाहिर परिवार नियोजन कार्यक्रममा संलग्न मानिसहरूले सन् १९७५ मा पपुलेसन एसोसिएसन अफ नेपालको स्थापना गरे। यो एसोसिएसन केही वर्षपछि निष्क्रिय भयो। सन् १९८८ मा त्रिविले जनसंख्या अध्ययन विषयमा स्नातकोत्तर तहको पढाइ सुरु गर्‍यो। केन्द्रीय जनसंख्या अध्ययन विभाग छुट्टै बनेपछि त्यहाँ काम गर्नेहरूले यो संस्था व्युत्ताए।^८ प्रस्तुत अध्ययनले त्रिविवाहिर गठन भएका संस्थामध्ये

^५ पार्थिव्येश्वर तिमसेनासँग नोभेम्बर र डिसेम्बर २०१२ का विभिन्न मितिमा गरिएको कुराकानी। सन् १९६८ मा उनी नेपाल इकोनोमिक एसोसिएसनका सचिव भएका थिए।

^६ सन् १९६६ मा यसै सोसाइटीलाई जियोग्राफरहरूले विधागत संस्थाका रूपमा विकास गरेका थिए। उपेन्द्रमान मल्लसँग डिसेम्बर २०१२ मा गरिएको कुराकानी।

^७ पाकिस्तानमा यस प्रकारका संघ/समाजको निर्माण पाकिस्तान स्वतन्त्र भइसकेपछि मात्र भएको हो। पाकिस्तान इकोनोमिक एसोसिएसनको स्थापना सन् १९४९; अल पाकिस्तान पोलिटिकल साइन्स एसोसिएसन र पाकिस्तान हिस्टोरिकल सोसाइटीको स्थापना सन् १९५० र पाकिस्तान सोसियोलोजिकल एसोसिएसनको स्थापना सन् १९६३ मा भएको देखिन्छ, यसबारे हेर्नुहोस् (इनायातुल्लाह सन् २००६)। भारतमा यस प्रकारका संस्थाहरूको सुरुआत भारत स्वतन्त्र हुनुअघिबाट नै भएको देखिन्छ। जस्तै : इन्डियन इकोनोमिक एसोसिएसन को गठन सन् १९१७ (<http://iea.puchd.ac.in/>), इन्डियन पोलिटिकल एसोसिएसनको गठन सन् १९३८ भयो (http://www.ijps.net/aboutus_history.html)। तर इन्डियन सोसियोलोजिकल सोसाइटीको गठन सन् १९५१ (<http://www.insoso.org>) र इन्डियन एन्थ्रोपोलोजिकल एसोसिएसनको गठन सन् १९६४ मा भएको देखिन्छ (<http://www.indiananthropology.org/Aboutus.asp>)।

^८ रामशरण पाठकसँग ११ जुलाई २०१२ मा गरिएको कुराकानी।

यसलाई मात्र समेटेको छ। गठनका हिसाबले पपुलेसन एसोसिएसन अफ नेपाल त्रिविवाहिर भए पनि सन् १९९० पछि यस संघको संस्थागत अगुवाइ भने त्रिवि केन्द्रीय जनसंख्या अध्ययन विभागमा कार्यरत प्राध्यापकहरूले गरे। मानविकी तथा शिक्षा संकायमा काम गर्ने र भाषाशास्त्रमा रुचि राख्ने प्राध्यापकहरूले लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी बन्नु पर्ने कुरा केही समय गरेपछि सन् १९७९ तिर 'लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल' गठन गरे। समर इन्स्टिच्युट अफ लिङ्ग्विस्टिक (एसआईएल)^९ को सहयोगमा ४-७ नोभेम्बर १९७४ मा सिनासले आयोजना गरेको लिङ्ग्विस्टहरूको सेमिनारमा अतिथिको रूपमा आमन्त्रण गरिएका सेन्ट्रल इन्स्टिच्युट अफ इन्डियन ल्याङ्ग्वेज (मैसुर) का भाषाशास्त्री डीपी पटनायकले आफ्नो पर्यवेक्षकीय मन्तव्यमा लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपालको गठन गर्नुपर्ने कुरा उठाएका थिए। भाषाशास्त्रमा अध्ययन-अनुसन्धान गरिरहेका करिब ८० जना स्वदेशी/विदेशी भाषाशास्त्रीहरू भेला भएको त्यस सेमिनारमा उनले भने, "मैले के आशा गरेको छु भने तपाईंहरू चाँडै नै 'लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल' को गठनका लागि पाइला चाल्नुहुनेछ" (पटनायक सन् १९७६)।^{१०} नेपालका मनोविज्ञहरूले सन् १९८२ मा नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसन (एनपीए) को स्थापना गरे। त्रिविमा समाजशास्त्र/मानवशास्त्रमा स्नातकोत्तर तहको पढाइ सुरु भएको करिब पाँच वर्षपछि सोसियोलोजिकल/एन्थ्रोपोलोजिकल सोसाइटी अफ नेपाल (स्यासन) को स्थापना सन् १९८५ मा भयो। त्रिविमा भूगोल, अर्थशास्त्र र राजनीतिशास्त्र सँगसँगै स्नातक र स्नातकोत्तर पढाइ सुरु गरेको इतिहासकारहरूले भने सन् १९९९ मा मात्र हिस्ट्री एसोसिएसन अफ नेपाल (हिसान) बनाए। त्यसो त वि.सं. २०१९ तिरै इतिहास विभागमा स्नातकोत्तर तह पढिरहेका एउटा समूहले त्रिभुवन युनिभर्सिटी हिस्ट्री एसोसिएसन बनाएको थियो। विद्यार्थीहरूले गठन गरेको^{११} त्यो संघले सन् १९७५ र १९७६ मा *भ्वाइस अफ हिस्ट्री*को पहिलो र दोस्रो अंक प्रकाशन गरेको देखिन्छ।^{१२} यसै गरी सन् १९६० दशकको सुरुतिरै राजनीतिशास्त्रीहरूबीच विधागत संघ स्थापना गर्ने

^९ समर इन्स्टिच्युट अफ लिङ्ग्विस्टिक (एसआईएल) ले सन् १९६० र १९७० को दशकमा नेपालका विभिन्न भाषा अध्ययनबारे दिएको योगदानबारे हेर्नुहोस् (मल्ल सन् १९७६, २००४; बन्धु सन् १९९७; यादव सन् १९९७)।

^{१०} लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल बनेको १७ वर्षपछि मात्र त्रिविले सन् १९९६ मा भाषाविज्ञान विभाग खोलेर स्नातकोत्तर तहको पढाइ थाल्यो।

^{११} कमलराजसिंह राठौरसँग ११ मार्च २०१४ मा गरिएको कुराकानीमा आधारित। सन् १९७३/१९७४ मा उनी यस संघका उपाध्यक्ष थिए।

^{१२} *भ्वाइस अफ हिस्ट्री*को प्रकाशन विद्यार्थीहरूबाट भए पनि यसका सम्पादकहरूमा भने त्रिवि इतिहास केन्द्रीय विभागका शिक्षकहरूको उपस्थिति देखिन्छ (हेर्नुहोस् पाण्डे र अरू सन् १९७५, १९७६)।

**तालिका १ : विधागत संघ/समाजहरूको स्थापना,
संस्थापक अध्यक्ष र स्नातकोत्तर तहको पढाइ**

क्र.सं.	स्नातकोत्तर तहको पढाइ (सन्)	संघ/समाज	स्थापना (सन्)	संस्थापक अध्यक्ष
१.	अर्थशास्त्र (१९५९)	नेपाल इकोनोमिक एसोसिएसन	१९५९	यादवप्रसाद पन्त, त्रिचन्द्र कलेज
२.	भूगोल (१९५९)	नेपाल जियोग्राफिकल सोसाइटी	१९६१	रामकृष्ण श्रेष्ठ, त्रिवि
३.	जनसंख्या अध्ययन (१९८८)	पपुलेसन एसोसिएसन अफ नेपाल	१९७५	पुष्पलाल जोशी, नेपाल परिवार नियोजन संघ
४.	भाषाशास्त्र (१९९६)	लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल	१९७९	कमलप्रकश मल्ल, त्रिवि
५.	मनोविज्ञान (१९८०)	नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसन	१९८२	सर्वजनारायण श्रेष्ठ (जोशी), त्रिवि
६.	समाजशास्त्र/ मानवशास्त्र (१९८०)	सोसियोलोजिकल/ एन्थ्रोपोलोजिकल सोसाइटी अफ नेपाल	१९८५	डोरबहादुर विष्ट, त्रिवि
७.	राजनीतिशास्त्र (१९६०)	पोलिटिकल साइन्स एसोसिएसन अफ नेपाल	१९९०	लोकराज बराल, त्रिवि
८.	मनोविज्ञान (१९८०)	सेन्ट्रल एसोसिएसन अफ साइकोलोजी	१९९५	सर्वजनारायण श्रेष्ठ (जोशी), त्रिवि
९.	इतिहास (१९५९)	हिस्ट्री एसोसिएसन अफ नेपाल	१९९९	तुलसीराम वैद्य, त्रिवि
१०.	संस्कृति (१९७२)	कल्चर टिचर्स सोसाइटी अफ नेपाल	२००१	प्रेम खत्री, त्रिवि
११.	मनोविज्ञान (१९८०)	नेपाल साइकोलोजिस्ट एसोसिएसन	२०१३	गोपिलाल न्यौपाने, एक्टिभ एकेडेमी (त्रिवि सम्बन्धन)

स्रोत : संघ/समाजका विभिन्न प्रकाशित सामग्री ।

छलफल भए पनि सन् १९९० मा मात्र पोलिटिकल साइन्स एसोसिएसन अफ नेपाल (पोल्सान) को स्थापना भयो ।^{१३} नेपाली इतिहास, संस्कृति र पुरातत्वमा रुचि राख्नेहरूले त्रिविमा छुट्टै विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तहमा पढाइ भएको २९ वर्षपछि (सन् २००१ मा) कल्चर टिचर्स सोसाइटी अफ नेपाल गठन गरे । पछिल्लो समयमा मनोवैज्ञानिकहरूले फेरि अर्को संगठन नेपाल साइकोलोजिस्ट एसोसिएसन (सन्

^{१३} पोलिटिकल साइन्स एसोसिएसन अफ नेपालको स्थापनाबारे हेर्नुहोस् मल्ल (सन् १९७४, १९८४) र उप्रेती (सन् २०१३) ।

२०१३) गठन गरेका छन् । नेपाली विधागत संघ तथा समाजको इतिहास यसरी आधा शताब्दी पुरानोदेखि एक वर्षभन्दा कम उमेरको देखिन्छ (हेर्नुहोस् तालिका १) ।

पाँच दशकयता स्थापना भएका समाजविज्ञानसम्बन्धी विधामा संघ/समाज मुख्यतः त्रिविका विषयगत विभाग वरिपरि गठन भए । तिनको गठनको मितिसँग त्रिविमा सम्बन्धित विषयमा उच्चतहको पढाइ ढिलोचाँडो हुनुको खासै तादात्म्य छैन । संघ/समाजको गठन के-कस्तो परिस्थितिमा सम्भव हुँदो रहेछ भन्ने थप अध्ययन हुनुपर्छ । थप केही टिप्पणी बुँदागत रूपमा गर्न सकिन्छ । ती हुन् : पहिलो, संघ/समाजभित्र विषयगत विशिष्टीकरणको विकास गर्ने उद्देश्यले विशेष एकाइको गठन (जस्तै : स्यासनभित्र मेडिकल सोसियोलोजिकल/एन्थ्रोपलोजिकल सोसाइटी एकाइ) अझै देखिएको छैन ।^{१४} दोस्रो, काठमाडौँ उपत्यकाभित्र र बाहिर यस्ता संस्थाको शाखा/प्रशाखा अझै खुलेका छैनन् । तेस्रो, तिनले अरू देशका उस्तै विधागत संघ/समाजसँग सम्बन्ध स्थापना गर्न खासै सकेका छैनन् । यसबाट के भन्न सकिन्छ भने विधागत संघ/समाजको निर्माण प्रक्रिया नेपालमा अझै पनि प्रारम्भिक चरणमा नै छ ।

त्रिविकेन्द्रित संघ/समाज

विधागत संघ/समाज गठन र सञ्चालन गर्नेहरू त्रिवि सम्बन्धित विभागमा कार्यरत पहिलो पुस्ताका बाहुन, क्षेत्री र नेवार पुरुष प्राध्यापक हुन् (हेर्नुहोस् तालिका १) ।^{१५} राजनीतिशास्त्रका प्राध्यापक कृष्ण हाँछेथुले संघ/समाजका प्राज्ञिक तथा प्रशासनिक गतिविधिमाथि त्रिविमा अध्यापन गर्नेहरूको नियन्त्रण रहेको औँल्याएका छन् (हाँछेथु सन् २००२) । भूगोलविद्हरूको जियोग्राफिकल सोसाइटी अफ नेपाल,^{१६} समाजशास्त्री/मानवशास्त्रीहरूको स्यासन,^{१७} भाषाशास्त्रीहरूको लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी

^{१४} नेपाल हेल्थ इकोनोमिक एसोसिएसनको स्थापना सन् १९९८ मा भएको देखिन्छ । तर यो एसोसिएसन नेपाल इकोनोमिक एसोसिएसनको शाखा नभई छुट्टै एसोसिएसनका रूपमा विकास भएको संस्था हो ।

^{१५} पुष्पलाल जोशी (पपुलेसन एसोसिएसन अफ नेपाल) बाहेक अरू सबै त्रिविका प्राध्यापक हुन् ।

^{१६} जियोग्राफिकल सोसाइटी अफ नेपालका अध्यक्ष यसप्रकार छन् : रामकृष्ण श्रेष्ठ, तदर्थ समिति (सन् १९६२-६६), उपेन्द्रमान मल्ल (सन् १९६६-६८, १९६८-७०, १९७०-७२), सूर्यलाल अमात्य (सन् १९७२-७४, १९७४-७६, १९७८-८०, १९८०-८२), चन्द्र ब. श्रेष्ठ (सन् १९८२-८४), बालकुमार के.सी. (सन् १९८४-८६), हर्क गुरुङ (सन् १९८६-९०), मंगलसिद्धि मानन्धर (सन् १९९०-९२), शरणहरि श्रेष्ठ (सन् १९९२-९४, १९९४-९६, १९९६-९८) र उपेन्द्रमान मल्ल (सन् १९९८-२०००, २००० देखि अहिलेसम्म) ।

^{१७} सोसियोलोजिकल एण्ड एन्थ्रोपलोजिकल सोसाइटी अफ नेपालका अध्यक्षहरू यसप्रकार छन् : डोरबहादुर विष्ट (सन् १९८५-९०), कैलाशनाथ प्याकुरेल (सन् १९९१-९३), रामबहादुर क्षेत्री (सन् १९९४-९६), ओम गुरुङ (सन् १९९७-२००४), सन्तबहादुर गुरुङ (सन् २००५-०८), डिल्लीराम दाहाल (सन् २००९-१२) र गणेश गुरुङ (सन् २०११-अहिलेसम्म) ।

अफ नेपाल,^{१८} इतिहासकारहरूको हिसान,^{१९} मनोवैज्ञानिकहरूको नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसन^{२०} र राजनीतिशास्त्रीहरूको पोल्सानका कार्यकारी समितिका अध्यक्षहरू आजसम्म त्रिविवाहिरवाट भएका छैनन्।^{२१} यिनले छापे जर्नलहरू क्रमशः *द हिमालयन रिभ्यु*, *स्यासन जर्नल*, *नेप्लिज लिङ्ग्विस्टिक*, *हिसान* : *जर्नल अफ हिस्ट्री एसोसिएसन अफ नेपाल*, *नेप्लिज साइकोलोजिस्ट*, *द इनर स्पेस* र *नेपाली पोलिटिकल साइन्स एन्ड पोलिटिक्स*का प्रमुख सम्पादक/व्यवस्थापकहरूमा त्रिविका बहालवाला र अवकासप्राप्त पुरुष प्राध्यापकहरूको बाहुल्य रहेको छ।^{२२}

संस्थाको संरचना (जस्तै : अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सचिव, कोषाध्यक्ष, सदस्य, आदि), सञ्चालन प्रक्रिया र जर्नल प्रकाशन/सम्पादन, सेमिनार जस्ता कामकारवाही हेर्ने हो भने यी संस्था स्वतन्त्र र पेसागत रूपले व्यावसायिक (प्रोफसनल) संघ/समाजभन्दा त्रिविभिन्नका विषयगत विभागका छायाँ संस्थाजस्ता देखिन्छन्। अहिले सक्रिय रहेका अधिक संघ/समाजका कार्यसमितिमा करिब ८८ प्रतिशत सदस्य पेसागत रूपले त्रिविमा आवद्ध छन्। कार्यसमितिमा सदस्यमध्ये करिब १८ प्रतिशत मात्र महिला सदस्य छन् (हेर्नुहोस् तालिका २)।

^{१८} लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल स्थापना भएपछि हालसम्मका अध्यक्ष यसप्रकार छन् : कमलप्रकाश मल्ल (सन् १९७९-८१), चुडामणि बन्धु (सन् १९८२-८३), वल्लभमणि दाहाल (सन् १९८४-८५), रामेश्वरप्रसाद अधिकारी (सन् १९८६-८७), रामअवतार यादव (सन् १९८८-८९), अभि सुवेदी (सन् १९९०-९१), निर्मलमान तुलाधर (सन् १९९२-९३), चन्द्रप्रकाश शर्मा (सन् १९९४-९६), तेजरत्न कसाकार (सन् १९९७-९९), योगेन्द्रप्रसाद यादव (सन् २०००-०१), माधव प्र. पोखरेल (सन् २००१-०२), योगेन्द्रप्रसाद यादव (सन् २००२-०३), नोबेलकिशोर राई (सन् २००४-०५), जयराज अवस्थी (सन् २००५-०७), गोविन्दराज भट्टराई (सन् २००८-०९), धनराज रेग्मी (सन् २०१०-१२) र कृष्णप्रसाद पराजुली (सन् २०१२-१४)।

^{१९} हिस्ट्री एसोसिएसन अफ नेपालका हालसम्मका अध्यक्ष यसप्रकार छन् : तुलसीराम वैद्य (सन् १९९९), कृष्णबहादुर थापा र विजय मानन्धर।

^{२०} नेप्लिज साइकोलोजिस्ट एसोसिएसनको अध्यक्ष केन्द्रीय विभागको प्रमुख हुने व्यवस्था छ। नेप्लिज साइकोलोजिस्ट एसोसिएसनका अध्यक्ष यसप्रकार छन् : सर्वज्ञनारायण श्रेष्ठ (जोशी) [सन् १९८२-८८], ऐनबहादुर श्रेष्ठ (सन् १९८९-९३), र मुरारीप्रसाद रेग्मी (सन् १९९४-२००१)। सन् २००१ देखि २००७ सम्म यो संघ निष्क्रिय देखिन्छ। सन् २००८ मा यो संघ फेरि सक्रिय हुन खोजेको देखिन्छ। सन् २००८ को सेप्टेम्बरमा शिशिर सुब्बाको नेतृत्वमा नेप्लिज साइकोलोजिस्ट एसोसिएसनको नौ सदस्य समिति गठन भएको देखिन्छ।

^{२१} नेपालमा हाल नौऔंटा विश्वविद्यालय छन् तर त्रिविवाहेक अन्य विश्वविद्यालय (पूर्वाञ्चल, पोखरा, काठमाडौं, मध्यपश्चिमाञ्चल, सुदूरपश्चिमाञ्चल, नेपाल संस्कृत, कृषि र लुम्बिनी बौद्ध) हरूमा समाजविज्ञानका विषय जस्तै : इतिहास, भूगोल, राजनीतिशास्त्र, भाषाशास्त्र र मनोविज्ञानजस्ता विषयको छुट्टै उच्च अध्ययन सुरु भएको छैन। समाजशास्त्र र मानवशास्त्र विषयको स्नातक र स्नातकोत्तर तहको पढाइ भने पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयले सन् २००० देखि र मध्यपश्चिमाञ्चल विश्वविद्यालयले सन् २०१२ बाट सुरु गरेको छ। त्रिविवाहेकका अन्य विश्वविद्यालयमा यी विषयको अध्ययन नभएकाले गर्दा पनि यस्तो भएको हो भन्न सकिन्छ।

^{२२} संघ/समाजबाट प्रकाशन भएका जर्नलका सम्पादकहरूको सूची हेरी यो निष्कर्षमा पुगिएको हो।

तालिका २ : संघ/समाजको पछिल्लो निर्वाचित कार्यसमितिको लैंगिक र संस्थागत आबद्धताको अवस्था

क्र.सं.	संघ/समाजको पछिल्लो कार्यसमिति (सन)	त्रिवि				त्रिविबाहिर				कुल संख्या		
		म	पु	ज	म	पु	ज	म	पु	म	पु	ज
१.	नेपाल जियोग्राफिकल सोसाइटी (२००९-१२)	१	७	८	०	१	१	१	१	५	८	९
२.	पपुलेसन एसोसिएसन अफ नेपाल (२०१२-१४)	१	१०	११	०	२	२	१	१	१२	३	१३
३.	नेल्बज साइकोलोजिकल एसोसिएसन (२००८-)	५	३	८	१	०	१	६	१	३	९	९
४.	लिङ्गविस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल (२०१२-१४)	१	१०	११	०	०	०	१	१	१०	११	११
५.	सोसियोलोजिकल एण्ड एन्थ्रोपोजिकल सोसाइटी अफ नेपाल (२०११-)	३	९	१२	०	३	३	३	३	१२	१५	१५
६.	हिस्ट्री एसोसिएसन अफ नेपाल (२०११-)	१	१३	१४	०	१	१	१	१	१४	१४	१५
	जम्मा	१२	५२	६४	१	७	८	१३	५	५९	७२	७२
	प्रतिशत	१८.७५	८१.२५	१००	१.२५	८.५	१०.०	१८.०५	७.५	८९.१५	१००	१००
१	त्रिविमा आबद्ध सदस्य संख्या											
	प्रतिशत											
२	त्रिवि बाहिरका सदस्य संख्या											
	प्रतिशत											

स्रोत : संघ/समाजबाट प्रकाशित विभिन्न सामग्रीका आधारमा । म=महिला, पु=पुरुष, ज=जम्मा ।

सेन्ट्रल एसोसिएसन अफ साइकोलोजी, कल्चर टिचर्स सोसाइटी अफ नेपाल र पोलिटिकल साइन्स एसोसिएसन अफ नेपाल र पोलिटिकल साइन्स एसोसिएसन अफ नेपाल (बराल पक्ष) का सदस्य सबै प्रायः त्रिविमा अध्यापनरतहरू थिए । करिब एक दशकदेखि निष्क्रिय भएकाले यस तालिकामा यी संघ/समाजहरूको लैंगिक र संस्थागत आबद्धताको वर्तमान अवस्था देखाउन सकिएन ।

संघ/समाजको गठन र सञ्चालन प्रक्रियामा पनि त्रिविका सम्बन्धित केन्द्रीय विभागको सीधा प्रभाव देखिन्छ। सन् १९८१ मा त्रिविमा मानवशास्त्र/समाजशास्त्रको स्नातकोत्तर तहको पढाइ एकै विभागबाट हुन थाल्यो। विभागका अधिक मानवशास्त्री र समाजशास्त्रीहरू सुरुमा समाजशास्त्र र मानवशास्त्र विषयको भिन्नाभिन्नै विभाग स्थापना नगर्ने पक्षमा देखिए (मिश्र सन् २००५; दाहाल सन् १९८४; देवकोटा सन् १९८४)। त्यतिखेर उपलब्ध भौतिक तथा विषयगत विज्ञको अभाव देखेर संयुक्त विभागको स्थापनामा तिनीहरूले जोड दिए। त्यस्तै सन् १९८३ देखि विभागभित्र छलफलमा आएको र सन् १९८५ मा वैधानिक रूपमा दर्ता भएको स्यासनको संयुक्त स्वरूप हुनुमा पनि माथिकै जस्तो तर्क देखिन्छ।^{२३} समाजले राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन पनि मिलेर आयोजन गर्ने चलन छ। आफ्ना जर्नल र अरू प्रकाशनमा पनि समाजशास्त्र र मानवशास्त्र दुवैका अनुसन्धानमूलक लेख प्रकाशित हुन्छन्। यसरी विषयगत विभागको संरचनाले विधागत संघसंस्थाको संरचना र कार्यक्रममाथि प्रभाव पारेको स्पष्ट छ। मनोवैज्ञानिकहरूको संघ नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसनको अध्यक्ष त्रिवि केन्द्रीय मनोविज्ञानशास्त्र विभागका प्रमुख नै स्वतः हुने व्यवस्थाले पनि यस कुराको थप पुष्टि गर्छ (महर्जन सन् २०१२)।

सदस्यताको मापदण्ड र सदस्यहरूको आबद्धता हेर्दा पनि यी संघसंस्था त्रिविका सम्बन्धित विभागका औपचारिक/अनौपचारिक प्रशाखा जस्तै देखिन्छन्। विधान हेर्दा यिनमा मानार्थ, आजीवन र साधारण गरी तीन प्रकारका सदस्यताको व्यवस्था गरिएको छ। विधानले तोकेको निश्चित दस्तुर तिरेर आवेदन दिएपछि योग्यता पुगेको व्यक्ति संस्थाको सदस्य हुन पाउँछ। साधारण सदस्यहरूले निश्चित (प्रायः सबैले २/३ वर्षमा) समयमा तोकिएको दस्तुर तिरी सदस्यता नवीकरण गर्न सक्छन्। यसो नगरेमा तिनको सदस्यता स्वतः रद्द हुने व्यवस्था छ। आजीवन सदस्य र साधारण सदस्य सबैसित मताधिकार हुन्छ र तिनीहरू कार्यकारी परिषद्/समितिका विभिन्न पदमा उम्मेदवार हुन पाउँछन्।^{२४} अधिक संघ/समाजले आजीवन र साधारण सदस्यताका लागि सम्बन्धित विषयमा कम्तीमा स्नातकोत्तर हुनुपर्ने सर्त राखेका छन्। केही संघले व्यक्तिको दक्षतालाई पनि सदस्यता दिन सकिने आधार बनाएका छन्। जस्तै, पपुलेसन एसोसिएसन अफ नेपालले 'जनसंख्यासम्बन्धी विषयमा कम्तीमा पनि

^{२३} मानवशास्त्री रामबहादुर क्षेत्री (सन् २०१०) का अनुसार सोसियोलोजिकल एण्ड एन्थ्रोपोलोजिकल सोसाइटी अफ नेपालको गठनबारे त्रिवि समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभागभित्र सन् १९८३ मा छलफल भएको थियो।

^{२४} हेर्नुहोस्, नेपाल जनसंख्या संघ (२०४८), नेपाल राजनीतिशास्त्र संघ (२०४७) र नेपाल साइकोलोजिस्ट एसोसिएसनको विधान (सन् २०१३)।

तीनओटा शोधपूर्ण कृति राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका प्रकाशन (जर्नलमा) हरूमा प्रकाशित भएका लेखकलाई पनि यस एसोसिएसनको सदस्य बनाउन सकिने' व्यवस्था गरेको छ। विषयगत जनशक्तिको सानो संख्या मात्र यस्ता संघ/समाजको सदस्य भएका छन्।^{२५} सदस्य भएकामा पनि पुरुषको बाहुल्य छ। सबै खाले सदस्यहरूको कुल संख्या हेर्दा सबैभन्दा बढी सदस्य (करिब ४००) समाजशास्त्री/मानवशास्त्रीहरूको समाजमा देखिन्छ (आचार्य सन् २०१३)।

राजनीतिशास्त्रीहरूको कुनै पनि संघको विगत एक दशकदेखि (सन् २०००) साधारणसभालगायत अन्य कुनै बैठक नबसेको र सार्वजनिक स्तरमा कुनै काम पनि नदेखिएकाले तिनलाई निष्क्रिय भन्नुपर्ने हुन्छ। त्यसो त संघ गठन भएको दुई वर्षभित्रै साधारण सदस्यहरूको संख्या २५३ जना पुगेको देखिन्छ।^{२६} सदस्यता लिनेहरूमा राजनीतिशास्त्री र जनप्रशासनविद् थिए।^{२७} तत्कालीन समयमा नेपाली समाजविज्ञानमा भएका अन्य विधागत प्राज्ञिक संघभन्दा पोल्सान गतिशील थियो।

नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसन र सेन्ट्रल एसोसिएसन अफ साइकोलोजी दुवै संघ विगत एक दशकदेखि निष्क्रिय छन्।^{२८} सन् १९९० को दशकतिर दुवै संघमा करिब ४० जनाका दरले आबद्ध थिए। यस्तै अवस्था कल्चर टिचर्स सोसाइटी अफ नेपालको पनि थियो।^{२९} त्यो संघ सुरु हुँदा करिब दुई दर्जनले सदस्यता लिएका थिए।^{३०} त्यसले साधारण सभा अथवा अरू कुनै गतिविधि गरेको देखिँदैन। यसरी हेर्दा अहिलेसम्म करिब एक हजार पाँच सय जति व्यक्ति (मृत्यु भएका समेत जोड्दा)

^{२५} पुपुलेसन एसोसिएसन अफ नेपालका अध्यक्ष रामशरण पाठक र हिस्ट्री एसोसिएसन अफ नेपालका अध्यक्ष विजय मानन्धरले दिएको जानकारीमा आधारित।

^{२६} यो संख्या पोल्सान विभाजन हुनु अगाडिको हो। पोल्सान विभाजन भएपछि भने यो संख्या पनि विभाजित भयो। केही व्यक्तिहरूले दुवै संघमा निष्क्रियता देखाए।

^{२७} पोल्सानको विधानमा सदस्यताको योग्यता शीर्षकअन्तर्गत विधानको परिच्छेद ३, धारा ८ मा लेखिएको छ, "राजनीतिशास्त्र वा जनप्रशासन विषयमा स्नातकोत्तर गरेका जो कोही नेपाली नागरिक यस संघका सदस्य बन्न सक्नेछन्।"

^{२८} संघका पूर्वसदस्य नारायण शर्मासँग विभिन्न समयमा गरिएको कुराकानीमा आधारित। त्रिवि केन्द्रीय मनोविज्ञानशास्त्र विभागकी प्रमुख शान्ता निरौलाले नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसन विगत एक दशकदेखि सुषुप्त अवस्थामा रहेको भनी व्याख्या गरिन्। निरौलाले ६ सेप्टेम्बर २०१३ मा गरिएको कुराकानीमा आधारित।

^{२९} नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसन र सेन्ट्रल एसोसिएसन अफ साइकोलोजी दुवै संस्थामा कति साधारण सदस्य थिए भन्ने यकिन छैन। नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसनका पूर्व अध्यक्ष ऐनबहादुर श्रेष्ठले ५ जुन २०१३ मा दिएको जानकारीअनुसार करिब ४० जति मनोविज्ञहरूले उक्त संस्थाको सदस्यता लिएका थिए। सेन्ट्रल एसोसिएसन अफ साइकोलोजीमा पनि यतिकै संख्यामा साधारण सदस्य थिए भन्ने उनी अनुमान गर्छन्।

^{३०} कल्चर टिचर्स सोसाइटी अफ नेपालको संस्थापक उपाध्यक्ष वीणा पोडेलसँग जुन २०१३ पहिलो हप्तामा गरिएको कुराकानीमा आधारित।

विभिन्न विधागत प्राज्ञिक संघमा सदस्य भएका देखिन्छ (हेर्नुहोस् तालिका ३)।^{३१} अधिक संघ/समाजमा सदस्यता लिएकामध्ये धेरैको संस्थाभित्रको पेसागत सक्रियता भने कमजोर छ। साधारणसभालगायत संस्थाका अरू प्राज्ञिक गतिविधिमा सदस्यहरूको कुल संख्याको करिब १०-१५ प्रतिशत मात्र सक्रिय रूपमा उपस्थित रहने अनुमान गर्न सकिन्छ।^{३२} यो संख्या मानविकी र समाजविज्ञानमा विगतका दशकमा उत्पादन भएको कुल जनशक्तिको एकदम सानो अंश हो।

तालिका ३ : संघ/समाजमा आबद्ध सदस्यहरूको संख्या (सन् २०१३)

क्र.सं.	संघ/समाज	मानार्थ/आजीवन र साधारण
१.	नेपाल इकोनोमिक एसोसिएसन	९०
२.	नेपाल जियोग्राफिकल सोसाइटी	२९३
३.	पपुलेसन एसोसिएसन अफ नेपाल	२२१
४.	लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल	२३७
५.	सोसियोलोजिकल एण्ड एन्थ्रोपोलोजिकल सोसाइटी अफ नेपाल	४००
६.	हिस्ट्री एसोसिएसन अफ नेपाल	२४१
७.	नेपाल साइकोलोजिस्ट एसोसिएसन	६३

स्रोत : संघ/समाजबाट प्रकाशित गरेका सामग्रीका आधारमा तयार गरिएको।

फरक संघ/समाज : फरक तहको सक्रियता

प्राज्ञिक उन्नयनको समान उद्देश्य बोकेर थालिएका विभिन्न संघ/समाजको विधागत सक्रियताको तह एकदमै भिन्न देखिन्छ (हेर्नुहोस् तालिका ४)। प्राज्ञिक प्रकाशन, विधागत (अ)नियमित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन, सेमिनार, कार्यशाला र अन्य कार्यक्रम/गतिविधिको आयोजनाजस्ता सार्वजनिक कामलाई आधार मान्दै यस्ता संघ/समाजलाई चार किसिममा विभाजन गर्न सकिन्छ।^{३३} पहिलो, स्थापनाकालदेखि विधागत गतिविधिमा सक्रिय संघ वा समाज (नेपाल जियोग्राफिकल सोसाइटी र लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल); दोस्रो, अनियमित रूपले सक्रिय संघ/समाज (स्यासन र पपुलेसन

^{३१} सबै संस्थामा रहेका सदस्यहरूको नामको सूचीलाई हेर्दा करिब तीन दर्जन जति विदेशीहरूले यस्ता संस्थाको सदस्यता लिएको देखिन्छ।

^{३२} संघ/समाजका कार्यकारी सदस्यहरूसँग विभिन्न समयमा गरिएको कुराकानीमा आधारित। संघ/समाजको सदस्यता लिए पनि संस्थागत काममा निष्क्रिय हुने चलन दक्षिण एसियाका अन्य देशमा पनि देखिन्छ (हेर्नुहोस् ओमेन सन् २०००; इनायातुल्लाह सन् २००६बी; पटेल सन् २००२; कैस सन् २०१०; हेट्टिगे सन् २०१०)।

^{३३} संघ/समाजहरूको सक्रियतालाई तुलनात्मक रूपमा बुझ्न सजिलो होस् भनेर यस्ता वर्गीकरण गरिएको हो।

एसोसिएसन अफ नेपाल); तेस्रो, खास कालखण्डमा मात्र सक्रिय भएको संघ/समाज (पोल्सान); र चौथो, विधागत रूपमा सक्रिय भई काम गर्न नसकेका संघ/समाज (कल्चर टिचर्स सोसाइटी अफ नेपाल, सेन्ट्रल एसोसिएसन अफ साइकोलोजी, नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसन, हिसान र नेपाल इकोनोमिक एसोसिएसन)।

सन् १९६० को सुरुदेखि नै नेपाल जियोग्राफिकल सोसाइटीलाई नेपाली भूगोलविद्हरूले साभ्ना समाजको रूपमा विकास गर्न चाहेका देखिन्छन्। भूगोलविद्हरूको यो समाज सन् १९६० र ७० को दशकमा विधागत छलफललाई अगाडि बढाउन सफल भएको थियो। सन् १९७३ मा तत्कालीन इनास (पछि सिनास) द्वारा आयोजित सोसियल साइन्स इन नेपाल सेमिनारमा सूर्यलाल अमात्य लेख्छन्, “नेपाल जियोग्राफिकल सोसाइटीले जियोग्राफी विषयबारे सार्वजनिक चासो सिर्जना गर्न र यस विषयलाई उपयोगी, र अन्तर्विधागत विषयका रूपमा आमरूपमा स्थापित गर्न योगदान दियो” (अमात्य सन् १९७४ : २; लेखकको अनुवाद)। यसको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण र सार्वजनिक रूपमा देखिने प्राज्ञिक गतिविधि भनेको ४० वर्षदेखि अनवरत रूपमा प्रकाशन भइरहेको *द हिमालयन रिभ्यु* जर्नल हो। विषयगत रूपमा नियमित जर्नल प्रकाशन गर्ने नेपालको सबैभन्दा पुरानो प्राज्ञिक संघ पनि यही हो। यसले सन् १९६८ मा *द हिमालयन रिभ्यु* को प्रकाशन थाल्यो। सन् २०१२ सम्म आइपुग्दा यस जर्नलमा (जम्मा ४२ अंकमा) करिब १५० ओटा विधागत अनुसन्धानात्मक लेख र ३५ भन्दा बढी पुस्तक समीक्षा प्रकाशित छन्। यो संघले जर्नल प्रकाशनबाहेक सन् १९७०, ८० र ९० को दशकमा भूगोलका विविध विषयमा सेमिनार आयोजना गरेको थियो।^{३४} सन् १९६८ मा यसले जियोग्राफरहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन पनि गरेको थियो तर त्यसपछि, यस्तो बृहत् स्तरको सम्मेलन भएको देखिँदैन।

अन्य विधागत संघ/समाजको दाँजोमा भाषाशास्त्रीहरूको लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल विषयगत सेमिनार, जर्नल प्रकाशन र वार्षिक सम्मेलन गर्ने सबैभन्दा सक्रिय समाज हो। सम्भवतः नेपालका समाजविज्ञानसित सम्बन्धित संघ/समाजमध्ये वार्षिक क्यालेन्डरको आधारमा कार्यक्रम चलाउने एक मात्र समाज यही हुनुपर्छ। स्थापना भएको ३३ वर्षको इतिहासलाई फर्केर हेर्दा विधागत समृद्धिका लागि यसले तीनओटा उल्लेखनीय काम गरेको देखिन्छ। पहिलो, त्रिविमा केन्द्रीय भाषाविज्ञान विभागको स्थापनाका लागि गरेको सफल प्रयास; दोस्रो, सन् १९८० देखि भाषाशास्त्रका विविध पक्ष समेट्ने अनुसन्धानमूलक जर्नल *नेप्लीज लिङ्ग्विस्टिक*को नियमित प्रकाशन;

^{३४} सन् १९७०, ८० र ९० को दशकमा प्रकाशित *द हिमालयन रिभ्यु*का विभिन्न अंक अध्ययन गर्ने हो भने जियोग्राफिकल सोसाइटी अफ नेपालले आयोजना गरेका यस्ता सेमिनार तथा छलफलबारे समाचार प्रकाशित भएको देखिन्छ।

र तेस्रो, ३३ वर्षदेखि हरेक नोभेम्बर २६ र २७ मा हुने बृहत् वार्षिक सम्मेलन । यसबाहेक समाजले भाषाशास्त्रका विभिन्न विषयमा सेमिनार र छलफल गरेको देखिन्छ । लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपालले नेपालमा विधागत समृद्धिका लागि गरेको प्रयासलाई यहाँ संक्षेपमा उल्लेख गर्नु आवश्यक छ ।

लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल गठन गर्नेहरूमा त्रिविमा मानविकी र शिक्षा संकायका नेपाली विभाग र अंग्रेजी विभागमा कार्यरत तर भाषाशास्त्रमा रुचि राख्ने अध्यापकहरू थिए ।^{३४} राज्यले एकल भाषिक (नेपाली भाषा) नीतिलाई प्राथमिकता दिएको त्यो समय बहुभाषिक अध्ययनका लागि अनुकूल थिएन । सन् १९७० को सुरुताका त्रिविमा अंग्रेजी र नेपाली विभाग तर भाषाशास्त्रमा रुचि राख्ने केही प्राध्यापकहरूले त्रिविमा छुट्टै भाषाशास्त्रको विभाग स्थापनाको पहल गरे ।^{३५} ४-७ नोभेम्बर १९७४ मा तत्कालीन इनासले समर इन्स्टिच्युट अफ लिङ्ग्विस्टिकको सहयोगमा कीर्तिपुरस्थित सेडा हलमा भाषाशास्त्रीहरूको एउटा सेमिनार आयोजना गरेको थियो । त्यो सेमिनारमा त्रिविमा भाषाशास्त्रको विभाग गठन हुनेपर्ने माग उठ्यो । सकेसम्म चाँडै त्रिविअन्तर्गत भाषाशास्त्रको छुट्टै विभाग गठनको आवश्यकता सबैले अनुभव गरे भनी सेमिनारको समापन मन्तव्यमा इनासका तत्कालीन डीन प्रयागराज शर्माले भनेको देखिन्छ ।^{३६} पञ्चायती व्यवस्था, सन् १९७२ मा आएको नयाँ राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना र त्रिविको तत्कालीन संयन्त्र आदिका कारण त्रिविभित्र भाषाशास्त्र विभाग गठन तत्कालका लागि असम्भव देखियो ।^{३७} लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ

^{३४} २६ नोभेम्बर १९७९ मा त्रिविमा मानविकी र शिक्षा संकायअन्तर्गत नेपाली र अंग्रेजी विभागमा भाषाशास्त्र अध्यापन गर्ने २६ जनाको समूहले कमलप्रकाश मल्लको अध्यक्षतामा नेपाल भाषाशास्त्र समाजको तदर्थ समिति गठन गरेको थियो । समितिमा उपाध्यक्ष सुभद्रा सुब्बा, सचिव र कोषाध्यक्ष तेजरत्न कंसाकार, सहसचिव शिशिरकुमार स्थापित र सदस्यहरू चुडामणि बन्धु, श्रीधर लोहनी र रमेश श्रेष्ठ थिए ।

^{३५} २७ डिसेम्बर १९७९ मा त्रिवि, अंग्रेजी विभागका तत्कालीन प्रमुख हग डी पुसेलको अगुवाइमा चुडामणि बन्धु, एभरेस्ट अस्टिन हल र एलन सी म्याकलेन लगायतले त्रिविमा छुट्टै भाषाशास्त्र विभागको स्थापनाका लागि २७ पृष्ठ लामो कार्यपत्र तयार गरेको देखिन्छ । त्रिविमा भाषाशास्त्रको छुट्टै विभाग गठन गर्न भएको प्रयासबारे हेर्नुहोस् मल्ल (सन् २००४), बन्धु (सन् १९९७) र कंसाकार (सन् १९९७) ।

^{३६} प्रयागराज शर्माले सेमिनारमा दिएको मन्तव्यको पूरा अंशका लागि हेर्नुहोस् शर्मा (सन् १९७६) ।

^{३७} त्रिविमा छुट्टै भाषाशास्त्र विभाग स्थापना गर्न सन् १९७० कै दशकमा नै छलफल भए पनि गठन हुन किन सन् १९९६ सम्म पर्खनु पर्यो भन्ने कथा चाखलाग्दो छ । त्रिविमा भाषाशास्त्र विभाग गठन हुन नसक्नुमा केही भाषाशास्त्री तत्कालीन राजनीतिक व्यवस्थालाई भन्दा पनि त्रिवि प्रशासन र यसमा सक्रिय सीमित व्यक्तिहरूको अवरोधलाई प्रमुख मान्छन् । लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपालका संस्थापक सदस्य तथा पूर्वअध्यक्ष रामअवतार यादव भन्छन्, "धेरैले त्रिविभित्र भाषाशास्त्रको छुट्टै विभाग सन् १९९६ सम्म गठन हुन नसक्नुमा पञ्चायती व्यवस्थालाई प्रमुख मान्छन् तर म त्यो मान्ने पक्षमा छैन । त्रिविभित्र भाषाशास्त्र विभागको गठन नहुनुमा त्रिवि प्रशासनका केही व्यक्तिहरू र तत्कालीन अंग्रेजी विभागका हाम्रै केही सहकर्मीहरूको असहयोग महत्त्वपूर्ण थियो ।" रामअवतार यादवसँग २० जुन २०१३ मा गरिएको कुराकानीमा आधारित ।

नेपालका संस्थापक अध्यक्ष कमलप्रकाश मल्लले २६ नोभेम्बर २००४ मा लिङ्गविस्टिक सोसाइटी अफ नेपालको रजत जयन्ती सम्मेलनमा भने, “त्यतिखेर त्रिविमा सामान्यतया समाजविज्ञान र मुख्यतः भाषाशास्त्र र सामाजिक मानवशास्त्रलाई *सम्भर्सिब र डिस्ट्रिक्टिब* प्राज्ञिक विधाका रूपमा प्रस्तुत गरियो ।” त्रिविभित्रै भाषाको विषय उठाउने कुरालाई सामाजिक र राजनीतिक सुव्यवस्थामा खलल पुऱ्याउने ठानियो । त्यो विषय परिस्थितिमा पनि नेपालका भाषाशास्त्रीहरूले लिङ्गविस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल स्थापना भएदेखि नै छुट्टै भाषाविज्ञान विभाग स्थापना गर्नुपर्ने विषय दरोसँग उठाए (मल्ल सन् २००४) । सन् १९८० को लिङ्गविस्टिक सोसाइटी अफ नेपालको प्रथम वार्षिक सम्मेलनले यसै विषयबारे निर्णय पारित गर्दै भन्यो :

नेपालमा भिन्न-भिन्न प्रकारका भाषाहरूको अस्तित्वलाई विचार गर्दै यो सम्मेलनले के महसुस गरेको छ भने जतिसक्दो चाँडो देशको भाषिक संरचनाका बारेमा अध्ययन हुनु आवश्यक रहेको छ र यस्तो अध्ययन स्वतन्त्र रूपमा गठन भएको भाषाशास्त्र विभागको मार्गनिर्देशनले मात्र गर्न सक्छ । ...सम्मानित उपकुलपति समक्ष त्रिविमा छुट्टै भाषाशास्त्रको विभाग सम्भव भएसम्म चाँडै खोल्नलाई हामी आह्वान गर्छौं र नेपाल सरकारलाई पनि यो सम्मेलनले यस्तो भाषाशास्त्र विभागलाई चाहिने सबै आवश्यक स्रोतसामग्रीको उपलब्ध गराउन माग गर्दछौं (बन्धु सन् १९९७ : १५७, लेखकको अनुवाद) ।

यस पछिका प्रत्येक वार्षिक सम्मेलनमा छुट्टै विभाग स्थापनाको कुरामा जोडदार छलफल चलेको देखिन्छ । समाजको नवौँ सम्मेलनमा रामअवतार यादवले आफ्नो अध्यक्षतात्मक भाषणमा उपकुलपति समक्ष छुट्टै विभाग खोल्न प्रस्ताव राखे । एघारौँ वार्षिक सम्मेलनमा पनि तत्कालीन अध्यक्ष प्राध्यापक अभि सुवेदीले जोडदार माग गर्दै भने, “सधैँको वर्षजस्तै यस वर्ष पनि भाषाशास्त्र विभागको गठन हुनुपर्छ भन्ने बारेको निर्णयलाई पारित गर्छौं...र हामी भाषाशास्त्री सबैले विभाग गठनका लागि त्रिवि उपकुलपति समक्ष आजै हस्ताक्षर बुझाउँछौं” (बन्धु सन् १९९७ : १५७-१५८ मा उद्धृत) ।

सन् १९९० को राजनीतिक परिवर्तनले ‘त्रिविभित्र छुट्टै भाषाशास्त्र विभाग स्थापना’ मागलाई सहज बनाए पनि राज्यनिर्माणको संरचना र त्यसको जगमा स्थापित त्रिविको संयन्त्रभित्र विभाग स्थापना गर्न त्यति सहज परिस्थिति अझै पनि बनेन ।^{३९} यसरी नेपाल भाषाशास्त्र समाज स्थापना गरेको १७ वर्षपछि सन् १९९६ मा मात्र भाषाविज्ञान विभाग खुल्न सक्यो (यादव सन् २००३; रेग्मी सन् २०१३) । सन् १९९० को दशकको मध्यसम्म आइपुग्दा सार्वजनिक वृत्तमा भाषा प्राज्ञिक छलफलको मात्र नभएर राजनीतिक विषय बनिस्केको थियो । त्यस्तो रूपान्तरणमा लिङ्गविस्टिक सोसाइटी अफ नेपालका वार्षिक सम्मेलनमा हुने बहसको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको देखिन्छ ।

^{३९} रामअवतार यादवसँग २० जुन २०१३ मा गरिएको कुराकानीमा आधारित ।

तालिका ४ : संघ/समाजले गरेका कामको विस्तृत विवरण (सन्मा)

क्र.सं.	संघ/समाजको नाम	जर्नल प्रकाशन	सेमिनार/सम्मेलन/छलफल	अन्य प्रकाशन	कैफियत
१.	नेपाल इकोनोमिक एसोसिएसन (१९५९, पुनर्गठन १९८९)	नेपाल इकोनोमिक जर्नल (१९६६ एक अंक मात्र प्रकाशित भएको)	विशेषतः राष्ट्रिय बजेटको विषयलाई लिएर वार्षिक रूपमा छलफल गर्ने	नेपालको आर्थिक विकासका बारेमा विभिन्न पुस्तकहरूको प्रकाशन	१९५९ मा स्थापना भए पनि १९९० पछि मात्र सक्रिय देखिएको
२.	नेपाल जियोग्राफिकल सोसाइटी (१९६१)	द हिमालयन रिभ्यु (१९६८ बाट नियमित प्रकाशित भएको, २०१२ सम्ममा ४२ अंक प्रकाशित)*	जियोग्राफरहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन (१९६८) आयोजना, जियोग्राफी इन नेपाल : माउन्टेन इन्वाइरोमेन्ट एन्ड ट्युमन एक्टिभिटीज् (२००४, राष्ट्रिय सम्मेलन) को सह-आयोजक	माउन्टेन इन्वाइरोमेन्ट एन्ड ट्युमन एक्टिभिटीज् सम्मेलनको प्रोसिडिङ्स (२००६) सह-प्रकाशक	सन् १९६८ देखि नियमित रूपमा जर्नलको प्रकाशन गर्ने एक मात्र समाज
३.	पपुलेसन एसोसिएसन अफ नेपाल (१९७५)	पपुलेसन जर्नल अफ नेपाल (१९९२ बाट प्रकाशन भएको, २०१२ सम्म १७ भोल्युम प्रकाशित)	हरेक वर्ष विश्व जनसंख्या दिवसका दिन जनसंख्याका विभिन्न विषयमा विशेष कार्यक्रम आयोजना गर्ने परम्परा भएको	२०१२ बाट चौमासिक रूपमा थ्यान बुलेटिन्को प्रकाशन	१९७५ मा स्थापना भए पनि १९८९ विविमा जनसंख्या विभागको स्थापनापछि मात्र सक्रिय देखिएको
४.	लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल (१९७९, पुनः दर्ता २००८)	नेप्लिज लिङ्ग्विस्टिक (१९८० बाट प्रकाशन भएको, २०११ सम्ममा २६ अंक प्रकाशित)	३२ ओटा वार्षिक सम्मेलन, तीनओटा हिमालयन ल्याङ्ग्वेजसँगको संयुक्त आयोजनामा सम्मेलन २, भाषाविज्ञानका विभिन्न विषयमा दुई दर्जनभन्दा बढी छलफल	भाषासम्बन्धी अन्य तीनओटा पुस्तक प्रकाशन	वार्षिक क्यालेन्डरको आधारमा काम गर्ने एक मात्र संस्था
५.	नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसन (१९८२)	नेप्लिज साइकोलोजिकल प्रकाशन (१९९२,	१९९२ मा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा आयोजित चौथो 'कस कल्चरल साइकोलोजिकल कन्फेरेन्स' को सह-आयोजक भेट्टल हेल्थ	छैन	विगत १० वर्षदेखि पूर्णतया निष्क्रिय, मनोविज्ञानशास्त्र

क्र.सं.	संघ/समाजको नाम	जनल प्रकाशन	सेमिनार/सम्मेलन/छलफल	अन्य प्रकाशन	कैफियत
६.	सोसियोलोजिकल एण्ड एन्थ्रोपोलोजिकल सोसाइटी अफ नेपाल (१९८५)	एक अंक मात्र) <i>स्थापन जर्नल</i> को प्रकाशन (२०१० बाट प्रकाशित, तेस्रो अंकसम्म)	डे अवसर पारि र सन् १९९० को दशकको सुरुतिर केही वर्ष छलफल कार्यक्रम आयोजना दुईओटा अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनको आयोजना (एन्थ्रोपोलोजी एन्ड सोसियोलोजी अफ नेपाल : कल्चर्स, सोसाइटीज्, इकोलोजी एन्ड डेभलपमेन्ट -१९९७ र सोसियल साइन्स इन मल्टिकल्चरल वर्ल्ड-२००६); दुईओटा राष्ट्रिय सम्मेलनको आयोजना (पोटेन्सियल रोल अफ एन्थ्रोपोलोजिस्ट एन्ड सोसियोलोजिस्ट इन नेसन विलिड-१९९२, रोल अफ सोसियल साइन्स इन कन्सलकट म्यानेजमेन्ट र पिस विलिड-२००४) स्थापन सिलभर जुब्ली कन्फेरेन्स-२०१२ को आयोजना, समाजशास्त्र/मानवशास्त्रका विभिन्न विषयमा अन्य केही छलफल, र १४-१६ डिसेम्बर २०१३ मा स्थापनको तेस्रो अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन आयोजना	जनलबाहेक अन्य प्रकाशन संख्या ६ र कन्फेरेन्स/सेमिनार प्रोसिडिङ्सको प्रकाशनको संख्या ४ (१९९९, २००७, २००९, २०१२ र स्थापन बुलेटिन २००४ र २००५)	कैफियत केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवनको प्रमुख नै अध्यक्ष बन्ने परम्परा भएको संघ पछिल्लो समय सक्रिय भएको समाज
७.	पोलिटिकल साइन्स एसोसिएसन अफ नेपाल (१९९०)	<i>नेपाली पोलिटिकल साइन्स एन्ड पोलिटिक्स</i> (६ र ७ संयुक्त गरी ७ अंक सम्म)	१५० भन्दा बढी राजनीतिका विभिन्न विषयमा छलफल र सेमिनारको आयोजना (१९९०-१९९९), 'सिभिल सोसाइटी एन्ड डेमोक्रेटाइजेसन' मा अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन (१९९९)	जनल बाहेक अन्य प्रकाशन संख्या १३ (नेपाली राजनीतिक विभिन्न विषयबारे प्रकाशन)	उपत्यका बाहिर पनि सेमिनार आयोजना गर्ने संघ, १९९० को दशकमा सक्रिय र २००२ बाट निष्क्रिय

क्र.सं.	संघ/समाजको नाम	जर्नल प्रकाशन	सेमिनार/सम्मेलन/छलफल	अन्य प्रकाशन	कैफियत
८.	पोलिटिकल साइन्स एसोसिएसन अफ नेपाल-बराल पक्ष (१९९१)	छैन	१९९२ मा फस्ट साउथ एसियन पोलिटिकल साइन्स सम्मेलन	साउथ एसियन : डेमोक्रेसी एण्ड द रोल अहेड-१९९२ शीर्षकमा प्रोसिडिङ्स प्रकाशित	सन् २००० पछि निष्क्रिय
९.	सेन्ट्रल एसोसिएसन अफ साइकोलोजी (१९९४)	द इनर स्पेस (२०००)		मानस (१ अंक मात्र)	२००८ मा नयाँ कार्यसमितिको चयन तर फेरि पछि निष्क्रिय
१०.	हिस्ट्री एसोसिएसन अफ नेपाल (१९९९)	हिमान : जर्नल अफ हिस्ट्री एसोसिएसन अफ नेपाल (२०१३)	कारिब एक दर्जन जति इतिहासका विभिन्न विषयलाई लिएर (काठमाडौँ, पोखरा, सुर्खेत र विराटनगरमा) सेमिनारहरूको आयोजना, मार्टिन चौतारीको सहकार्यमा २०१२ अगस्टबाट २०१३ सेप्टेम्बरसम्म मासिक 'इतिहास छलफल शृङ्खला' आयोजना	छैन	सेमिनार आयोजना गर्ने संघ
११.	कल्चर टिचर्स सोसाइटी अफ नेपाल (२००१)	कल्चर एण्ड प्रिजरभेसन (२००९)			संस्था भए पनि खासै काम नगरेको
१२.	नेप्लिज साइकोलोजिस्ट एसोसिएसन (२०१३)	छैन	मनोविज्ञानका विभिन्न विषयमा तीनओटा छलफल सम्पन्न	छैन	अध्ययन गरिएकामध्ये सबैभन्दा पछिल्लो समयमा स्थापना भएको संघ

स्रोत : संघ/समाजबाट प्रकाशित विभिन्न सामग्रीका आधारमा ।

*यो लेख तयार गर्दासम्म द हिमालयन रिभ्यूको ४२ औं अंक बजारमा आएको छैन तर प्रकाशन भन्ने भइसकेको जानकारी नेपाल जियोग्राफिकल सोसाइटीले दिएको छ ।

विगत ३३ वर्षदेखि नोभेम्बर २६ र २७ मा नियमित रूपमा हुने वार्षिक सम्मेलन सम्भवतः दक्षिण एसियामा नै भाषाशास्त्रका विषयमा निरन्तर हुने एक मात्र कार्यक्रम हो। बितेका ५ वर्षभित्रका सम्मेलनमा प्रस्तुत कार्यपत्रहरूको संख्या, विषय र सहभागिताका आधारमा यो सम्मेलन दक्षिण एसियाली भाषामा अध्ययन-अनुसन्धान गर्दैआएका नेपाली तथा विदेशी अध्येताहरू भेला हुने मुख्य थलो हो।^{४०} यसै गरी यो समाजले सन् १९८० देखि २०११ सम्म जम्मा २६ (५-८ संयुक्त अंकसहित) ओटा *नेप्लिज लिङ्ग्विस्टिक* नामक जर्नल प्रकाशन गरिरहेको देखिन्छ। जर्नलमा ६८ ओटा भाषाबारे नेपाली र विदेशी समेत गरेर ३४९ ओटा अनुसन्धानात्मक लेख प्रकाशित छन् (रेग्मी सन् २०१३)। भाषाका विविध पक्षमाथि नेपालबाट छापिने यो सम्भवतः एक मात्र स्तरीय प्राज्ञिक जर्नल हो।^{४१} त्यसबाहेक विगत ३० वर्षमा लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपालले तीनओटा भाषाशास्त्रका किताब छापेको देखिन्छ (रेग्मी सन् २०१३)।

समाजविज्ञानसित सम्बन्धित नेपालभित्र स्थापना भएका संघहरूमध्ये स्यासन र पपुलेसन एसोसिएसन अफ नेपाललाई अनियमित रूपमा सक्रिय हुने संस्थाका रूपमा बुझ्न सकिन्छ।^{४२} सन् १९७५ मा स्थापना भए पनि सन् १९९० को सुरुतिर त्रिविमा

^{४०} २६ र २७ नोभेम्बर २०१२ मा भएको सम्मेलनमा भाषाका विभिन्न विषयमा ८० भन्दा बढी अनुसन्धाताहरूले आफ्नो अनुसन्धानलाई प्रस्तुत गरेका थिए। बितेका पाँच वर्षमा भएका सम्मेलनमा यसरी कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नेहरूको संख्या ६० भन्दा बढी रहेको छ। सुरुका वर्षमा केही नेपाली र नेपालमा भाषाशास्त्रमा रुचि राख्ने सीमित विदेशी भाषाशास्त्रीहरू भेला हुने यस सम्मेलनमा पाँच वर्षयता इरान, चीन, रुस र पाकिस्तानजस्ता देशबाट समेत प्रस्तुतकर्ता आउने गरेका छन्।

^{४१} डिजिटल हिमालयले भाषाविज्ञान समाजको वार्षिक जर्नल *नेप्लिज लिङ्ग्विस्टिक* का सन् २०१२ सम्मका सबै अंकलाई आफ्नो डिजिटल आर्काइभमा राखेको छ। हेर्नुहोस् <http://www.digitalhimalaya.com/collections/journals/nepling/>। लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपालले जम्मा आठ वर्ष मात्र जर्नल प्रकाशन गरेको देखिँदैन। ती वर्षहरू यसप्रकार रहेका छन्: सन् १९८१, १९८२, १९८५, १९८६, १९८८, १९८९, १९९०, २००५ र २००७।

^{४२} विज्ञहरूबाट संघ/समाज स्थापना हुने, आन्तरिक द्वन्द्वका कारण यस्ता संस्थाहरू विघटन हुने र अनियमित रूपमा सक्रिय हुने प्रवृत्ति नेपालमा मात्र नभएर दक्षिण एसियाका अन्य देश विशेषतः पाकिस्तान र बंगलादेशको पनि 'साविक परम्परा' नै हो (हेर्नुहोस् इनायातुल्लाह सन् २००६बी; कैश सन् २०१०; गर्डेजी सन् १९९४)। बंगलादेशको स्वतन्त्रता (सन् १९७१) सँगै बंगलादेश सोसियोलोजिकल एसोसिएसन गठन भएको थियो तर एसोसिएसनभित्रको आन्तरिक द्वन्द्व र वैचारिक मतभेदका कारण छोटो समयमा नै यो निष्क्रिय भयो। सन् १९८६ मा समाजशास्त्रीहरूको एक समूहले उही नाममा बंगलादेश सोसियोलोजिकल एसोसिएसन स्थापना गरे। यो एसोसिएसनले करिब एक दशकसम्म जर्नललगायत केही पुस्तक प्रकाशन, सम्मेलन र कार्यशाला आयोजना गरेको देखिन्छ तर सन् १९९७ पछि यो पनि निष्क्रिय भयो। सन् २००८ मा यस एसोसिएसनले ढाकामा समाजशास्त्रीहरूको एक सम्मेलन आयोजना गर्‍यो। यी दुई एसोसिएसनभन्दा फरक तरिकाले पछिल्लो दशकमा ढाकामा कार्यरत समाजशास्त्रीहरूको एक समूहले सन् २००३ मा बंगलादेश सोसियोलोजिकल सोसाइटी स्थापना गरे। बंगलादेशी समाजशास्त्रीहरूको विधागत संस्था गठनको यो तेस्रो प्रयास थियो। यो समाज यी

जनसंख्या अध्ययन विभागको स्थापनासँगै पपुलेसन एसोसिएसन अफ नेपालको पुनर्गठन भयो र त्यसपछि मात्र यो सक्रिय भयो। सन् १९९२ देखि यसले *पपुलेसन जर्नल अफ नेपाल*लाई निरन्तरता दिएको छ। सन् २०१२ सम्म आइपुग्दा यो संघले *पपुलेसन जर्नल अफ नेपाल*को १७ भोल्युम छापेको छ। यसबाहेक यो संघले जनसंख्या दिवसका अवसर पारेर विभिन्न विषयमा सेमिनार र अन्य छलफल आयोजना गरेको देखिन्छ।^{४३}

स्यासनको अनुभव भने अलिक फरक रह्यो। सुरुको एक दशक खासै सक्रिय नभए पनि सन् १९९० को मध्य दशकदेखि केही वर्ष सक्रिय भई स्यासन फेरि एक दशकसम्म निष्क्रिय जस्तो देखियो। सन् २००५ मा सन्तबहादुर गुरुङ नेतृत्वको नयाँ कार्यकारी समिति आएपछि यसको विधागत सक्रियता बढ्यो। यो समाजले वार्षिक सम्मेलन गर्न भने सकेको देखिँदैन। तर केही वर्षको अन्तरालमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन गर्ने र सम्मेलनमा प्रस्तुत कार्यपत्र संकलन र सम्पादन गरी प्रोसिडिङ्ग प्रकाशन गर्ने गरेको देखिन्छ। स्यासनले सन् १९९२, १९९७, २००६ र २०१३ मा गरी दुई पल्ट अन्तर्राष्ट्रिय र दुई पल्ट राष्ट्रिय सम्मेलन गरेको देखिन्छ। स्थापना भएको २५ वर्षपछि सन् २०१० मा *स्यासन जर्नल* प्रकाशन हुन थालेको छ।

खास कालखण्डमा सक्रिय रही आन्तरिक र बाह्य विभिन्न कारणले निष्क्रिय भएको संघ नेपाल पोल्सान हो। संघका सदस्यहरूबीच तीव्र आन्तरिक विवाद भएपछि स्थापना भएको १४ महिनापछि नै एउटै नाम बोकेका दुईओटा पोल्सान (बराल पक्ष र गैरबराल पक्ष) देखा परे।^{४४} करिब एक दशकयता दुवै समूहले सार्वजनिक तहमा कुनै उल्लेखनीय काम नगरे पनि सन् १९९० को दशकभरि भने पोल्सानका दुवै समूह सक्रिय थिए। दुई पोल्सानमध्ये विधागत सक्रियताको दृष्टिकोणबाट गैरबराल पक्षीय पोल्सान नेपाली राजनीतिशास्त्रीहरूबीच प्रभावशाली रह्यो।^{४५} भन्दाै एक दशकसम्म गैरबराल पक्षीय पोल्सानले उपत्यकालगायत नेपालका विभिन्न भागमा समसामयिक राजनीतिमाथि सेमिनार र कार्यशाला आयोजना गर्‍यो। छलफलमा प्रस्तुत कार्यपत्रलाई लिएर किताब

अधिका दुई एसोसिएसनभन्दा विधागत रूपमा सक्रिय, सफल र प्रभावशाली देखिन्छ। यस समाजले सन् २००३ देखि ई-जर्नल प्रकाशनलाई निरन्तरता दिएको छ।

^{४३} हरेक वर्ष ११ जुलाईमा युएनएफपीएले 'विश्व जनसंख्या दिवस' मनाउने गरेको छ। यस दिवसको अवसर पारेर पपुलेसन एसोसिएसन अफ नेपालले जनसंख्याका बारेमा केही न केही कार्यक्रम आयोजना गरेको देखिन्छ। हेर्नुहोस् <http://www.pan-nepal.org/userfiles/file/PAN%20Document/PAN%20Brochure%281%29.pdf>

^{४४} नेपालको पोलिटिकल साइन्स एसोसिएसनभित्र भएको प्रारम्भिक विवादबारे जान्न पोल्सान (सन् १९९२) हेर्नुहोस्।

^{४५} पोलिटिकल साइन्स एसोसिएसनबारे यस अनुसन्धाताले अन्यत्रै छलफल गरेको छ (उप्रेती सन् २०१३)।

निकाल्यो र नेपाली राजनीतिका विभिन्न पक्षलाई लिएर जर्नल छाप्यो। सन् १९९० देखि १९९९ सम्ममा यसले नेपालभरि १५० ओटा सेमिनार/कार्यशाला गरेको देखिन्छ। यसै गरी *नेपाली पोलिटिकल साइन्स एन्ड पोलिटिक्स* जर्नलको सात ओटा अंक (६ र ७ संयुक्त) प्रकाशन गरेको देखिन्छ।^{४६} विभिन्न महत्त्वपूर्ण राजनीतिक विषयहरू जस्तै : निर्वाचन, संक्रमणकालमा नेपाली राजनीतिक पार्टी र पद्धति, स्थानीय सुशासन र नागरिक समाजजस्ता विषयवारे यो संघले अन्य केही सम्पादित किताब छापेको छ।^{४७} यसरी हेर्दा यो संस्थाले प्रत्येक वर्ष औसतमा करिब १५ ओटा कार्यक्रम (सेमिनार/छलफल) र दुईओटा सम्पादित अंक (जर्नल अथवा किताब) छापेको देखिन्छ।

सन् १९९४ मा स्थापना भएको सेन्ट्रल एसोसिएसन अफ साइकोलोजी (सन् १९९४) ले भने *मानस* (म्यागेजिन) र सन् २००० मा *द इनर स्पेस* एक-एक अंक मात्र प्रकाशित गर्‍यो। त्यसपछि यसले कुनै पनि जर्नल अथवा अरू प्राज्ञिक प्रकाशन गरेको देखिँदैन। नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसनले सन् १९९२ मा *नेप्लिज साइकोलोजिस्ट* प्रकाशन गरेको थियो। यसको पहिलो र अन्तिम जर्नल यही हो। कल्चर्स टिचर्स सोसाइटी अफ नेपालले सन् २००९ मा *कल्चर एण्ड प्रिजरभेसन* जर्नल एक अंक मात्र प्रकाशन गरेको देखिँन्छ। हिस्ट्री एसोसिएसन नेपाल (हिसान) ले भने सन् २०१३ मा *हिसान जर्नल* छापेको छ। हिसानले सन् २०१२ को जुलाईदेखि मार्टिन चौतारीसँग सहकार्य गरी महिनामा एकचोटि विधागत विषयमा छलफल आयोजना गरेको थियो। त्यसबाहेक बितेको एक दशकमा उपत्यकाबाहिर करिब आधा दर्जन सेमिनारहरूको आयोजना गरेको देखिन्छ।^{४८} इतिहासका केही विषयमा छलफल आयोजना गर्नेबाहेक यो संघले खासै केही काम गरेको देखिँदैन। नेपाल इकोनोमिक एसोसिएसनले सन् १९६६ मा *नेपाल इकोनोमिक जर्नल* प्रकाशन गरेको देखिन्छ। सम्भवतः विज्ञहरूको संघ वा समाजले प्रकाशन गरेको नेपालमा यो पहिलो जर्नल हो।^{४९} तर यो संघ सन् १९७०

^{४६} *Nepalese Political Science and Politics*, vol. 1, 1992; *Nepali Political Science and Politics*, vol. 2, 1993; vol. 3, 1994; vol. 4, 1995; vol. 5, 1996; vols. 6&7, 1998. जर्नलको नाम पहिलो अंकमा *Nepalese Political Science and Politics* थियो। दोस्रो अंकबाट भने जर्नलको नाम *Nepali Political Science and Politics* नै छ।

^{४७} पोल्सानका प्रकाशन यसप्रकार छन् : *Nepalese Voters: A Survey Report* (1991), *Political Parties and Parliamentary Process in Nepal: A Study of the Transitional Phase* (1992), *Democracy and Decentralization* (1996), *Local Self-Government in Nepal* (1998), *Promoting the Participatory Democracy in Nepal: An Assessment of Local Self-Government* (1998)।

^{४८} हिसानका वर्तमान अध्यक्ष विजय मानन्धरले दिएको जानकारीमा आधारित।

^{४९} यो जर्नल यस अनुसन्धाताले पाउन सकेको भने छैन।

दशकदेखि पूर्णतः निष्क्रिय भयो । सन् १९९० मा यो पुनः सक्रिय भएर करिव आधा दर्जन जति अर्थशास्त्रका विविध पक्षमाथि पुस्तक छापेको देखिन्छ । यसबाहेक नयाँ आर्थिक वर्ष सुरु हुने बेलातिर यो संघले राष्ट्रिय बजेटका विषयउपर अन्तर्क्रिया आयोजना गर्ने गर्छ ।^{५०}

संघ/समाजको सक्रियता र निष्क्रियता :

केही समाजशास्त्रीय आधार

यहाँ विवेचित संघ/समाजले सार्वजनिक स्तरमा गरेका क्रियाकलाप (प्राज्ञिक प्रकाशन, सम्मेलन, कार्यशाला/सेमिनारको आयोजना) को मात्रा भने फरक-फरक देखिन्छ । अधिक संघ/समाजको नेतृत्व लिएका व्यक्तिहरू नेपालमा विधागत संस्थामा सक्रिय हुन नसक्नु पछाडि प्रतिकूल राज्य (शासन/राजनीति) व्यवस्था र आर्थिक स्रोतको अभाव देखिन्छ । राजनीतिशास्त्रीहरूले सन् १९६० को दशक मध्यबाटै पोल्सान स्थापना हुन नसकेकामा पञ्चायती व्यवस्थालाई दोष दिएका छन् ।^{५१} सन् १९९३ मा क्यालिफोर्निया विश्वविद्यालयका मनोविज्ञानशास्त्री रोबर्ट लेभाइनले *कन्टेम्पोरेरी सोसियल साइकोलोजी* जर्नलका लागि नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसन (एनपीए) का अध्यक्षहरू क्रमशः सर्वजनारायण श्रेष्ठ (संस्थापक), ऐनबहादुर श्रेष्ठ र

^{५०} संघका वर्तमान अध्यक्ष विश्वम्भर प्याकुरेलसँगको कुराकानीमा आधारित ।

^{५१} नेपाल राजनीतिशास्त्र संघको विधान २०४७ को प्रस्तावनामा छ, “मुलुकको विभिन्न क्षेत्र र पेसामा संलग्न राजनीतिशास्त्रका प्रतिभालाई एउटै छानामुनि संगठित गराउन विगतका दशकमा कैयन् अथक प्रयास नभएका होइनन्, तर तत्कालीन अनुदार राज्यव्यवस्थाले त्यस्ता स्वतन्त्र, वर्गीय व्यवसायिक प्राज्ञिक संगठनहरू उम्रने नदिएका मात्र होइन त्यस्तो प्रयास कहीं कतैबाट भएको मात्रै ठानेमा पनि तिनले अराष्ट्रिय, प्रतिगामी, राजद्रोहीको आरोप लगाउनका साथै एउटा ठूलो अक्षम्य अपराध नै गरेको ठानिन्थ्यो । ... हाल आएर मुलुकमा प्रजातन्त्रीकरणको थालनी भइसकेको छ । व्यक्ति विशेष एवं संगठनले रचनात्मक ढंगबाट विकास गर्न अब कुनै तगराहरू छैनन् । यस पृष्ठभूमिमा र मुलुकको आजको बदलिँदो परिस्थितिमा राजनीतिशास्त्रीहरूले केही ठोस प्राज्ञिक कार्य गरेर देखाउन अपरिहार्य भैसकेको छ । त्यसका निमित्त व्यक्ति विशेषभन्दा संगठन अफ लाभदायक हुनेछ, भन्ने हामी सम्पूर्ण नेपालका राजनीतिशास्त्रीहरूलाई विश्वास भएकाले ‘नेपाल राजनीतिशास्त्र संघ’ को स्थापना गर्न सहमत भएका छौं । हामीलाई पूर्ण विश्वास छ : यस संघ राजनीतिशास्त्रका विविध पक्षलाई प्रभावकारी र संगठित तरिकाले अध्ययन-अनुसन्धान गर्न सक्षम रहनेछ ।” विधानको पूरा विवरणका लागि *नेप्लिज पोलिटिकल साइन्स एन्ड पोलिटिक्स* अंक १ (सन् १९९२) पृष्ठ ३९-४६ हेर्नुहोस् । अनुसन्धानका क्रममा हिरण्यलाल श्रेष्ठ र लोकराज बरालले पोलिटिकल साइन्स एसोसिएसन अफ नेपाल स्थापना हुन नसक्नुमा पञ्चायती व्यवस्थालाई प्रमुख कारण मानेका थिए । यस अनुसन्धाताले मनोविज्ञानशास्त्री, इतिहासकार र अर्थशास्त्रीहरूले स्थापना गरेका संघ/समाजका पदाधिकारीसँग तपाईंहरूका संस्था किन यति निष्क्रिय भएका हुन् भन्ने प्रश्न गर्दा प्रायः सबैले यस्ता संस्थाले काम गर्न नसक्नुमा आर्थिक पक्ष प्रमुख बाधक भएको बताएका थिए ।

मुरारीप्रसाद रेग्मीसँग गरेको संयुक्त अन्तर्वार्तामा तीनै जनाले नेप्लिज साइकोलोजिकल एसोसिएसन निष्क्रिय हुनुमा (पछि पर्नुमा) 'आर्थिक अभाव' लाई मूल कारण बताएका छन् (लेभाइन सन् १९९३) ।

सामान्य रूपमा हेर्दा नेपालका राजनीतिशास्त्री र मनोविज्ञानशास्त्रीले तर्क गरेभैं संघ/समाजको विधागत निष्क्रियताका लागि देशको राजनीतिक दुरावस्था र संस्थाको कमजोर आर्थिक पाटोलाई महत्त्वपूर्ण कारकका रूपमा उभ्याइने गरिन्छ । तर संघ/समाजको इतिहासलाई गहिरिएर हेर्ने हो भने देशको बृहत् राजनीतिक-अर्थव्यवस्थाभन्दा पनि संस्थाको आन्तरिक व्यवस्थापन, संस्था गठनको राजनीति, संस्था निर्माण गर्ने समुदायको आकार र समुदायमा अन्तर्निहित परम्परामा के छ भन्ने कुराले संघ/समाजको गतिशीलतालाई प्रभाव पारेको देखिन्छ । भाषाशास्त्री, भूगोलविद्, जनसंख्याविदहरूको संघ/समाजको दाँजोमा इतिहासकार, मनोविज्ञानशास्त्री र अर्थशास्त्रीहरूको संघ/समाज विधागत रूपमा निष्क्रिय हुनुलाई देशको, शासन व्यवस्था, राजनीतिक बेथिति र संस्थाको आर्थिक अभावले व्याख्या गर्न सक्तैन । त्यस निम्ति संघ/समाजसित आवद्ध प्राज्ञिक समुदायको परम्परा, संस्थाको गठन प्रक्रिया, उद्देश्य, काम गर्ने शैली, संस्थाभित्रको आन्तरिक राजनीतिको व्यवस्थापन र नेतृत्वको योग्यता, आदितिर ध्यान दिइनुपर्छ । यी कारक तत्त्वले विधागत संघ-संस्थाको सार्वजनिक जीवन डोच्याएको देखिन्छ ।

उस्तै सामाजिक संरचनामा स्थापित संघ-संस्थामध्ये किन केहीले मात्र उद्देश्य अनुसारको काम गर्न सक्छन् भन्ने प्रश्नको जवाफ खोज्न लिडुगिबिस्टिक सोसाइटीको गतिविधिलाई प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । यसले विगत तीन दशकमा निर्माण गरेको प्राज्ञिक संसार, कर्म र संस्कार, आफ्नो समुदायमा बनाएको छवि र कमाएको गरिमा र भाषाशास्त्रीहरूबीच यसले प्रदान गरेको सार्वजनिक सम्बन्धको प्रकृतिका आधारमा त्यहाँ विकसित पेसागत व्यावसायिकताको मान्यता/पद्धतिले काम गरेको हो भनी तर्क गर्न सकिन्छ । यही पेसागत व्यावसायिकताले यो संस्थालाई सक्रिय राख्यो ।

संस्थागत मान्यता/नियमको विकास

अध्ययन गरिएका संघ/समाजका सार्वजनिक प्रस्तुति र विषयगत समुदायको घेरा हेर्दा यस्ता संस्था सक्रिय रहिरहन तिनमा निश्चित संस्थागत मान्यता विकास हुनुपर्छ ।^{५२} संस्थागत मान्यतालाई संस्थासित आवद्ध सबैले कार्यान्वयन गर्ने परिस्थिति भएको

^{५२} यस लेखमा 'संस्थागत मान्यता' भन्नाले संघ/समाजले निर्माण गरेका खास प्रकारका नीति, नियम र मान्यताहरू हुन् जसलाई त्यस संस्थामा रहेका सबैले स्वीकार गर्छन् । यस्ता नीति, नियम र मान्यताहरू त्यस संस्थामा रहेका व्यक्तिहरूभन्दा प्रभावशाली हुन्छन् भन्ने सन्दर्भमा यहाँ प्रयोग गरिएको छ ।

खण्डमा मात्र संस्था सक्रिय हुनसक्छ। जस्तो नेपालका भाषाशास्त्रीहरूले निम्न कुरालाई तिनको समाजको मान्यताका रूपमा विकास गरे। पहिलो, निश्चित मिति र स्थानमा (हरेक २६ र २७ नोभेम्बर, सेडा हल) हरेक वर्ष भाषाशास्त्रका विभिन्न पक्षमाथि अनुसन्धान गर्ने नेपाली र विदेशी अनुसन्धाताहरूलाई समेटेर सम्मेलन गर्ने; दोस्रो, प्रत्येक दुई वर्षमा नयाँ कार्यसमिति छनोट गर्ने; र तेस्रो, सम्मेलनमा प्रस्तुत आलेखको परिष्कृत रूपलाई *नेप्लिज लिङ्ग्विस्टिक* जर्नलमा छापने। विगत ३३ वर्षमा यी तीनओटा कुरालाई समाजका सञ्चालकहरूले आधारभूत संस्थागत मान्यताका रूपमा स्वीकार गरे।^{१३} त्यस्तै यस संस्थाका संस्थापकहरूले यिनै मान्यता संस्थागत गर्ने र नयाँ पुस्तासम्म सामाजिकीकरण गर्ने कुराबारे समाजविज्ञानका अन्य संघ/समाजका संस्थापकले भन्दा बढी ध्यान दिए।^{१४} वर्षौंसम्म यस्तो परम्परालाई निरन्तरता दिइसकेपछि भाषाशास्त्रीहरूबीच यो मान्यता यति बलियो भयो कि त्यस संस्थामा रहने जोसुकैले पनि यी कामलाई जसरी भए पनि निरन्तरता दिनुपर्ने ठाने।^{१५} यही कुरो नेपाल जियोग्राफिकल सोसाइटीमा पनि जर्नल प्रकाशन गर्ने सन्दर्भमा लागू हुन्छ। विगत ४० वर्षभन्दा बढी समय यो समाजले *द हिमालयन रिभ्यु*को प्रकाशन गर्न सक्नुमा प्रकाशन कार्यलाई संस्थामा बस्नेहरूले मूलभूत मान्यताका रूपमा लिएकाले सम्भव भएको हो।

^{१३} भाषाशास्त्रीहरूले मात्र यस प्रकारको संस्थागत मान्यता किन अँगाल्न सके भन्ने समाजशास्त्रीय खोज आवश्यक छ। अन्य थुप्रै कारणसहित के अनुमान गर्न सकिन्छ भने खास सामाजिक/सांस्कृतिक परम्परामा हुर्केको नेतृत्वले मात्र निश्चित प्रकारको संस्थागत मान्यता स्वीकार गर्ने (वा नगर्ने) सम्भावना रहेको हुन्छ। लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपालसँग रहेका अधिक व्यक्तिहरू साहित्यिक पृष्ठभूमिका साहित्यिक समाजसँग नजिक रहेका र समग्रमा भन्दा साहित्यिक संसारभित्र सामाजिकीकरण भएको पुस्ता हो। नेपालको सन्दर्भमा साहित्यिक समाजभित्र अरूको कुरा सुन्ने, आफ्नो कुरा सुनाउने र केही लेख्ने र त्यसको प्रकाशन गर्ने संस्कृति साहित्येतर क्षेत्रमा भन्दा धेरै बढी देखिन्छ। त्यसैले समाजविज्ञानका अरू विधागत संघ-संस्थाको तुलनामा भाषाशास्त्रीहरूको संघ विधागत कार्यमा सक्रिय हुनमा यसले सहयोग गरेको हुनसक्छ। लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपालका मानार्थ, आजीवन र साधारण सदस्यहरूको सूची हेर्दा नेपाली साहित्यमा विभिन्न विधामा स्थापित भएका नाम देख्न सकिन्छ। नामावलीको सूचीका लागि *नेप्लिज लिङ्ग्विस्टिक* अंक २६ (सन् २०११) पृष्ठ ३४०-३४७ हेर्नुहोस्।

^{१४} माधवप्रसाद पोखरेल र योगेश राजले अनौपचारिक कुराकानीमा संस्था सक्रिय हुनु वा नहुनुमा संस्थाले लिएको संस्थागत मान्यतालाई जोड दिएका थिए। उनीहरूले यो तर्कलाई संस्था अध्ययनको सन्दर्भमा बढी ध्यान दिनुपर्ने बताएका थिए।

^{१५} "समाजमा पदाधिकारी भएर आइसकेपछि संस्थाले परम्परागत रूपमा गर्दै आएको वार्षिक सम्मेलन र जर्नल प्रकाशनलाई जसरी पनि पूरा गर्नुपर्छ। सके सम्मेलन र प्रकाशनका लागि बजेट खोजेर यो काम गर्ने, त्यो नभए आफ्नो खेतबारी नै बेचेर भए पनि यी दुई काम गर्ने भन्ने मानसिक रूपमा तयार भएपछि मात्र लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपालको कार्यकारी परिषद्मा आफूले जिम्मेवारी लिने चलन छ।" लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपालले यसरी काम गर्न सक्नुमा यस समाजका वर्तमान सचिव भीमनारायण रेग्मीको यो भनाइले के संकेत गर्छ भने संघ/समाजमा बस्ने पदाधिकारीहरू जिम्मेवार भएको खण्डमा यस्ता संस्थाले निरन्तरता पाउन सक्छन् (रेग्मी सन् २०१३)।

विषयगत समुदायको स्वरूप, संस्थाप्रतिको विश्वास र उत्पादित जनशक्ति
 केही समाजशास्त्रीहरू संस्थाको सक्रियतालाई सम्बन्धित विधाको जनशक्ति र त्यसबाट बनेको समुदायको संरचनाले प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने तर्क अगाडि सार्छन् । विषयगत समुदाय जति बृहत् छ त्यति नै संघ/समाजहरूको सक्रियता बढी हुने सम्भावना रहन्छ ।^{५६} निश्चित कालखण्डमा केही विधागत संघ/समाजको सक्रियतालाई हेर्दा यो तर्क विश्वासयोग्य देखिन्छ । जस्तै : लिङ्गविस्टक सोसाइटीको सक्रियता पछ्याडि भाषाशास्त्री समुदायको गठन प्रक्रिया छ भन्ने देखिन्छ । भाषाविज्ञान समाजको गठन त्रिवि अन्तर्गतकै भए पनि मानविकी तथा शिक्षा संकायका चार विभिन्न विभाग (मानविकीअन्तर्गत नेपाली, अंग्रेजी र शिक्षा संकायअन्तर्गत नेपाली, अंग्रेजी) र सिनासलगायतमा काम गर्ने भाषाशास्त्रमा रुचि भएका व्यक्तिहरूको समुदायले गरेको हो । यो समुदायले लिङ्गविस्टक सोसाइटी अफ नेपाललाई भाषाशास्त्रीहरूको 'प्रोफेसनल सोसाइटी' का रूपमा स्वीकार गरेको देखिन्छ ।^{५७} पहिलो पुस्ताका भाषाशास्त्रीले यस संस्थालाई प्राज्ञिक कर्ममाथि ध्यान दिने 'प्रोफेसनल बडी' का रूपमा विकास गर्न मात्र होइन, आउँदो पुस्तालाई पनि त्यही परम्परामा सामाजिकीकरण गर्न सफल भए ।^{५८} र गैरप्राज्ञिक राजनीतिलाई संस्थामा प्रवेश गर्न दिएनन् ।

विश्वविद्यालयभित्र निश्चित विधाप्रति विधार्थीहरूको भर्ना, त्यसको निरन्तरता (चाप) र विधागत जनशक्तिको उत्पादनले पनि यस्ता संघ/समाजको सार्वजनिक जीवन र उनीहरूको प्राज्ञिक सक्रियतामा फरक पारेको देखिन्छ । सन् १९८० को दशकमा जियोग्राफरको समाज, सन् १९९० को दशकमा राजनीतिशास्त्रीको संघ र सन् २००५ पछि समाजशास्त्री/मानवशास्त्रीको समाज सक्रिय हुनुमा क्रमशः उल्लिखित दशकमा ती विधाप्रति विश्वविद्यालयमा विद्यार्थीको आकर्षण र त्यसबाट बनेको विषयगत समुदायको आकारले केही हदसम्म काम गरेको थियो भन्न सकिन्छ ।

^{५६} यस्तो तर्क गर्नेमा स्यासनका कार्यकारी सदस्यद्वय विपिन आचार्य र मीना उप्रेती रहेका छन् । आचार्य र उप्रेती दुवैका अनुसार संघ/समाजको स्थापना निश्चित समुदायमा भएको जनशक्तिको उत्पादन र यस्तो उत्पादित समुदायको सांस्कृतिक चरित्रसँग संस्थाको भविष्य भर पर्ने बताएका छन् । आचार्यसँग २४ फेब्रुअरी २०१३ मा र उप्रेतीसँग २४ अगस्ट २०१३ मा कुराकानी गरिएको थियो ।

^{५७} अनुसन्धानका क्रममा कुराकानी गरिएका अधिक भाषाशास्त्रीहरूले यस संस्थालाई भाषाशास्त्रीको 'प्रोफेसनल बडी' का रूपमा स्वीकार गरेको देखिन्छ । यस समाजको तीन दशक बढीको प्राज्ञिक निरन्तरताप्रति उनीहरू गौरव गर्छन् ।

^{५८} रामअवतार यादव यस संस्थाले काम गर्न सक्नुमा यस संस्थाका संस्थापकले संस्थाप्रति देखाएको 'प्रोफेसनल रेस्पान्सिबिलिटी' लाई अगाडि सार्छन् । यादवसँग २० जुन २०१३ मा गरिएको कुराकानीमा आधारित । भीमनारायण रेग्मीले २४ फेब्रुअरी २०१३ मा मार्टिन चौतारीमा आयोजित 'रिभिजिटिड एकेडेमिक एसोसिएसन/सोसाइटिज इन नेपाल' सेमिनारमा गरेको प्रस्तुतिमा यो तर्कलाई प्रस्टसँग अगाडि सारिका थिए ।

यद्यपि यो प्रमुख कारण नभई सहायक कारण मात्र हो।^{५९} स्यासन पछिल्लो समय सक्रिय हुनुमा यस समाजका कार्यकारी सदस्य मीना उप्रेतीको भनाइ यस्तो छ :

विधागत समुदाय बृहत् भएको खण्डमा समाजले जर्नल प्रकाशन, सम्मेलन र अन्य प्राज्ञिक काम गर्न सजिलो हुन्छ। समाजविज्ञानका अन्य विषयका दाँजोमा समाजशास्त्र/मानवशास्त्रमा रुचि लिनै स्वदेशी/विदेशी अनुसन्धाताको उपस्थिति राम्रो छ। त्यसैले अहिले यस विधामा स्वदेशी/विदेशीबीच अनुसन्धानबारे छलफल हुने बाक्लो जमात निर्माण भएको देखिन्छ। त्यसैले हुन सक्छ, स्यासनले सम्मेलन गर्ने भनी सामान्य रूपमा गरेको सार्वजनिक आह्वानबाट पनि नेपाली समाजका विविध पक्षमा अध्ययनमा रुचि राख्ने स्वदेशी/विदेशी अनुसन्धाताबाट राम्रो संख्यामा एब्ट्र्याक्ट आएको देखिन्छ। आजभन्दा करिब एक दशक अधिसम्म यस विधामा यस्तो अवस्था थिएन होला।^{६०}

पछिल्लो दशकमा स्यासन र लिङ्गविस्टिक सोसाइटी अफ नेपालले आयोजना गर्ने सम्मलेनमा कार्यपत्र प्रस्तुत गर्ने र भाग लिन चाहनेहरूको सहभागिता उत्साहप्रद देखिन्छ। यस्तो हुनुमा सम्बन्धित समुदाय अन्य विधाका तुलनामा बृहत् हुनु र उनीहरूबीच बनेको संघ/समाजको सकारात्मक छविबले काम गरेको छ। विधागत समुदाय जति सीमित हुन्छ त्यति नै यस्ता संघ/समाज कम प्रभावकारी भएका उदाहरण छन्। “जर्नलका लागि लेख पाउन गाह्रो छ, त्योभन्दा बढी गाह्रो जर्नलको प्रकाशन गर्न छ, किनकि विभाग/समाजसँग जर्नल प्रकाशनका लागि कुनै स्रोत छैन। सम्मेलन गर्न पनि यही समस्या छ।”^{६१} कल्चर टिचर्स सोसाइटी अफ नेपालका संस्थापक उपाध्यक्ष वीणा पौड्यालको यस भनाइबाट विधागत समुदाय सानो भएको खण्डमा जर्नल प्रकाशन र सम्मेलन गर्न त्यति सहज हुँदैन भन्ने बुझ्न सकिन्छ। इतिहासकारहरूको संघमा पनि यो तर्क लागू हुन्छ। हिसानको गठन आश्चर्यपूर्ण रूपमा ढिलो भयो। नेपालका पहिलो पुस्ताका इतिहासकारहरूमा विधागत संघको स्थापनाले प्राज्ञिक कार्यमा मद्दत पुग्छ भन्ने कुरामा अविश्वास रहेको हुन सक्छ। सन् १९९९ मा आएर उनीहरूले हिसानको स्थापना गरे जुन बेला त्रिविमा इतिहास पढ्न चाहनेहरूको संख्या क्रमशः कम हुँदै थियो। यस्तो परिस्थितिले गर्दा पनि हिसान सोचे जति सक्रिय हुन सकेन भनी तर्क गर्न सकिन्छ।^{६२}

^{५९} उदाहरणका लागि अर्थशास्त्री र इतिहासकारहरूको संघलाई लिन सकिन्छ। सन् १९७०, ८० र ९० को सुरुको दशकसम्म अर्थशास्त्र र इतिहास दुवै विषय विद्यार्थी भर्ना र जनशक्ति उत्पादनका हिसाबले राम्रा मानिएका थिए तथापि अर्थशास्त्रीहरू र इतिहासकारहरूका संघ/समाज प्रभावकारी हुन सकेको देखिँदैन। यसबारे थप खोज जरुरी छ।

^{६०} उप्रेतीसँग २४ अगस्ट २०१३ मा गरिएको कुराकानी।

^{६१} वीणा पौड्यालसँग विभिन्न समयमा भएको अनौपचारिक कुराकानीमा आधारित।

^{६२} त्रिवि इतिहास विभागमा प्राध्यापन गर्नेहरूको व्यक्तिगत प्रोफाइलको अध्ययन गर्ने हो भने यो तर्कलाई थप मद्दत पुग्छ। उनीहरूमध्ये धेरैले व्यक्तिगत प्रयासमा आफ्नो रुचि भएको विषयमा प्रशस्ते काम गरेको देखिन्छ। तर यस्तो काम उनीहरूले संघमार्फत गर्न भने खासै रुचाएको देखिँदैन (हेर्नुहोस् राज र वन्त सन् २०१४)।

संस्थाको आन्तरिक व्यवस्थापन र नेतृत्व

नेपालको सन्दर्भमा बृहत् संरचनात्मक (देशको शासन व्यवस्था, आर्थिक अभाव, अन्य परिस्थिति, आदि) कारणले यस्ता संस्था सक्रिय हुन नसकेका हुन् भन्ने धारणामा कम सत्यता छ। खास प्रकारको संरचनाभिन्न संस्था स्थापना हुन सक्छ तर त्यसको सक्रियताको तह भने तिनमा रहेका खास व्यक्तिहरूको इच्छा एवं संकल्प र तिनले संस्था सञ्चालनका लागि समाजका अन्य विभिन्न संरचनासँग गर्ने लेनदेनमा उनीहरू कति सफल हुन सक्छन् भन्ने कुरामा भर पर्ने रहेछ। राजनीतिशास्त्रीहरूको संघ पोल्सान, समाजशास्त्री/मानवशास्त्रीहरूको समाज स्यासन र इतिहासकारहरूको संघ हिसान जस्ता संस्थाहरूको खास-खास समयमा देखिएको सक्रियता र निष्क्रियताको तहलाई मसिनो गरी हेर्दा यसो भन्न सकिन्छ। उदाहरणका लागि जति बेला पोल्सानमा गंगाबहादुर थापा र उनको समूह (सन् १९९३-१९९९) थिए यस समयमा पोल्सानले जर्नल निकाल्ने, समसामयिक राजनीतिका विभिन्न विषयमा सार्वजनिक छलफल गर्ने र विभिन्न सामग्री प्रकाशन गरेको देखिन्छ। तर सन् २००० पछि थापा पोल्सानको नेतृत्वबाट हटेपछि भने पोल्सान निष्क्रिय भयो (उप्रेती सन् २०१३)। संस्था चलाउनका लागि समाजका अन्य संस्था र व्यक्तिहरूसँग खास प्रकारको सम्बन्ध राख्ने र त्यसको व्यवस्थापन गर्न सक्ने कौशल हुनुपर्छ। त्यसैले संस्थाको भविष्य संस्थाको आन्तरिक व्यवस्थापन र मूलतः संस्थालाई नेतृत्व गर्ने व्यक्तिमा धेरै हदसम्म भर पर्छ।

फरक संघको गठन, विभाग केन्द्रित संघ र कमजोर बहस संस्कृति

त्रिविका विषयगत विभाग र संघबीचको द्वन्द्वात्मक सम्बन्धले पनि संघको सक्रियतामा प्रभाव पारेको देखिन्छ। विभाग र संघबीचको आन्तरिक मतभेदले मनोविज्ञानशास्त्री र राजनीतिशास्त्रीहरूले भएको संघलाई विधागत व्यावसायिकतातर्फ लैजान मिल्नेर जानेभन्दा फरक संघको गठन गर्नतर्फ जोड दिए। यस्तो प्रवृत्ति अध्ययन गरिएका अन्य विधागत समुदायमा भने खासै देखिएन। संस्था तथा विभागबीच आइपर्ने सामान्य विवादलाई छलफल गरेर टुङ्ग्याउनु साटो फरक संस्थाको स्थापनाको चलनले विधागत समृद्धिका संस्थागत मोर्चा कमजोर भए। उदाहरणका लागि, मनोविज्ञानशास्त्री र राजनीतिशास्त्रीहरूको संघलाई लिन सकिन्छ। सर्वज्ञनारायण श्रेष्ठले सन् १९८० को दशकको सुरुमा एनपीए गठन गरे। उनी संस्थापक अध्यक्ष हुन् र संस्थाको विधान पनि उनैले मस्यौदा गरेका थिए। तर विधानकै व्यवस्थाअनुसार कोही अरू अध्यक्ष भएपछि उनी एनपीएलाई संस्थागत गर्नतिर लागेनन् बरु नयाँ संस्था बनाउनतिर लागे। उनकै पहलमा सन् १९९४ मा सेन्ट्रल एसोसिएसन अफ नेप्लिज

साइकोलोजी (क्याप्स) स्थापना भयो । सर्वज्ञनारायण श्रेष्ठले क्याप्सको गठन गरेपछि एनपीए भन्ने कमजोर भयो ।^{६३} सन् २००८ मा सर्वज्ञनारायण श्रेष्ठको निधनसँगै क्याप्स पनि निष्क्रिय भयो । क्याप्स बनेको १९ वर्षपछि त्रिवि बाहिरका मनोविज्ञानका क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्तिहरूले पनि यी दुई संस्थालाई सञ्चालन गर्नपट्टि नलागी नेपाल साइकोलोजिस्ट एसोसिएसन नाउँको नयाँ संस्था गठन गरे । भएका दुई संघलाई संस्थागत गर्नु साठो उनीहरूले नयाँ संघ बनाउनु परेको कारण खोल्दै नेपाल साइकोलोजिस्ट एसोसिएसनका वर्तमान महासचिव गोपाल ढकाल भन्छन् :

नेपालका मनोविज्ञहरू संघ गठन गर्न सफल भए पनि त्यसको नेतृत्व गर्न र संघलाई संस्थागत गर्न असफल भए । मनोविज्ञानका क्षेत्रमा विगतमा स्थापना भएका दुई संघहरूको गठन र धेरै हदसम्म तिनीहरूको विघटनले हामीलाई सिकाएको के हो भने विज्ञ हुनु र विधागत संघलाई नेतृत्व गर्नु दुई फरक कुरा हुन् । नेपालका पहिलो पुस्ताका मनोविज्ञहरूमध्ये जसले संघलाई नेतृत्व गरे उनीहरूको विषयगत विज्ञतामा केही शंका गर्ने ठाउँ नै छैन तर उनीहरूको नेतृत्व भने असफल भएको हो । हामीले पुरानो संघलाई फेरि सक्रिय बनाउन चाहने किनकि ती संघको सक्रियताले संघको सक्रियता मात्र होइन, त्यहाँ भएका समस्या पनि सक्रिय हुन्थे, जुन हामी चाहन्थ्यौं ।^{६४}

विभागभित्रको राजनीति, किचलो र पक्ष-विपक्ष जस्ता समस्याको प्रभाव स्वतः यस्ता विभागकेन्द्रित संघमा परेको देखिन्छ । विभागभित्र र त्रिविका कक्षाकोठामा हुने हरेक प्रकारका गतिविधिले पनि संघ/समाजका गतिविधिमा असर देखिन्छ । विभागभित्रको राजनीति संघमा र संघभित्रको राजनीति विभागमा पर्छ भन्ने कुराको राम्रो उदाहरण राजनीतिशास्त्रीहरूको संघ पोल्सान हो । पोल्सान गठन भएको केही समयमा नै संस्थाभित्र विवाद र गठन भएको एक दशकभित्र दुईओटा फरक पोल्सान बन्नुमा विभागभित्रको विवादले काम गरेको देखिन्छ । बाहिरबाट हेर्दा पोल्सानमा विवाद भएजस्तो देखिए पनि यो विवादको चुरो त्रिविको राजनीतिशास्त्र विभागमा थियो ।^{६५} राजनीतिशास्त्र विभागमा रहेका व्यक्तिहरूमा सन् १९६० को दशकबाट नै 'डेमोक्रेट' र 'गैरडेमोक्रेट' बीच लगातार संघर्ष थियो । यो संघर्षले विभागमा रहेका व्यक्तिहरूको 'प्रोफेसनल लाइफ' उनीहरूले सोचेजस्तो सीधा अगाडि बढेन । यही विवादका कारण उनीहरूमध्ये केहीको 'प्रोफेसनल लाइफ' नराम्रोसँग प्रभावित भयो, यसै कारण केहीले विभागबाट अवकास पाए र यस विवादबाट दुईओटै

^{६३} एनपीएका पूर्वअध्यक्ष ऐनबहादुर श्रेष्ठसँग ७ जुन २०१३ मा गरिएको कुराकानी अनुसार एनपीए कमजोर हुनुमा क्याप्सको गठन पनि प्रमुख कारण थियो ।

^{६४} ढकालसँग १५ जुन २०१३ मा गरिएको कुराकानीमा आधारित ।

^{६५} भगवानरत्न तुलाधरले ३१ मे २०१२ मा दिएको जानकारीमा आधारित ।

पोल्सानमा रहने व्यक्तिहरूले जीवनको खास समयमा तनाव बेहोर्नुपथ्यो।^{६६} अन्त्यमा दुईओटै पोल्सान निष्क्रिय हुनुमा त्रिविका राजनीतिशास्त्रमा प्राध्यापकहरूबीचको विवाद कारक तत्त्व रहेको देखिन्छ।

राजनीतिशास्त्रीहरूको जस्तो विवाद मनोविज्ञहरूको संघ एनपीएममा नभए पनि विभाग केन्द्रित भएका कारण एनपीए संस्थागत हुन नसकेको कुरा विधागत इतिहासमा चासो राख्ने त्रिविमा मनोविज्ञान पढेका सुजेनमान महर्जन बताउँछन् :

त्रिवि केन्द्रीय मनोविज्ञानशास्त्र विभागको प्रमुख नै स्वतः एनपीएको पनि अध्यक्ष बन्ने पद्धतिले गर्दा संघको कार्यमा असर पथ्यो। यसबारेमा संघमा बहस हुनुपथ्यो र यस्तो व्यवस्था परिवर्तन गरिनुपथ्यो, तर त्यसो भएन। विशेषतः हाम्रो जस्तो समाजमा गुरु-चेलाका बीचमा हुने तहगत संरचनाले यस्तो छलफललाई कमजोर बनायो, जुन त्रिविका विभागमा प्रस्टसँग देखिने गर्छ। एकै व्यक्ति दुवैको प्रमुख हुँदा प्रभावकारी रूपमा काम गर्न नसकिने भयो, फेरि नेतृत्वमा संघलाई कसरी अधि बढाउने चिन्ता पनि खासै देखिएन। योभन्दा प्रमुख कुरा संघ त्रिवि विभागमा अति केन्द्रित भयो। यस संघले त्रिविभन्दा बाहिर रहेका मनोविज्ञहरूलाई समेट्न सकेन।^{६७}

विश्वविद्यालयकेन्द्रित यस्ता संघ सम्बन्धित विभागको तहगत संरचना (प्राध्यापक, सहप्राध्यापक, उपप्राध्यापक र सहायक प्राध्यापक आदि) ले कमजोर हुने गरेको देखिन्छ। यो कारणले पनि संघले प्रभावकारी रूपमा काम गर्न सकेको देखिँदैन। यसै गरी केही व्यक्ति संघ/समाजभित्र खुला रूपमा बहस गर्न सक्ने 'डेमोक्रेटिक स्पेस' र नेतृत्व प्रदान गर्नसक्ने 'प्रोफेसनल' व्यक्तिहरू नभएका खण्डमा संघ संस्थागत हुन सक्तैन भनी तर्क अगाडि सार्छन्। एनपीएको गठन र त्यसको विघटनबारे एनपीएका पूर्वअध्यक्ष ऐनबहादुर श्रेष्ठ भन्छन् :

एनपीएको गठन सन् १९८२ मा सर्वजनारायण श्रेष्ठको सक्रियतामा भएको थियो। सर्वजनारायण महत्वाकांक्षी व्यक्ति थिए। तर संघ गठन गर्नु र त्यस संघ संस्थागत गर्नु फरक कुरो रहेछ। व्यक्तिले संघ गठन गर्न सक्छ तर संघ गठन गर्दा त्यो संस्थागत हुन्छ भन्ने छैन। नेपालका मनोविज्ञले स्थापना गरेका एनपीएको त्यही भयो। एनपीएको अनुभव हेर्ने हो भने संस्थाहरू सक्रिय भइरहन

^{६६} यस अनुसन्धातासँगको कुराकानीमा त्रिवि राजनीतिशास्त्र विभागमा आफूले निश्चित विचार लिएकै कारण प्राज्ञिक रूपमा पाउनुपर्ने स्वतन्त्रता र सम्मानित जीवन बिताउन नपाएको कुरा केहीले बताएका छन्। पोल्सानमा भएको यस विवादले गर्दा पोल्सानका केही संस्थापकहरू बीचको सम्बन्ध यति तीतो भयो कि यसको सीधा प्रभाव उनीहरूको प्राज्ञिक जीवनमा समेत पथ्यो। पोल्सानमा भएको विवादको कारण त्रिविभित्र उनीहरूमध्ये केही व्यक्तिको प्रमोसन (उपप्राध्यापकबाट सहप्राध्यापक र सहप्राध्यापकबाट प्राध्यापक) भनेका समयमा भएन भने केहीले त्रिविमा सम्मानित रूपमा आफ्नो कार्यकाल बिताउन पाएनन्। उनीहरूकै इच्छानुरूप यहाँ नाम उल्लेख नगरिएको हो।

^{६७} सुजेनमान महर्जनसँग १ जुलाई २०१३ मा भएको इमेल कुराकानीमा आधारित।

संस्थाभित्र खुला रूपमा बहस गर्न सक्ने 'डेमोक्रेटिक स्पेस' र 'प्रोफेसनलिजम' को आवश्यकता रहन्छ।^{६८}

मानोविज्ञानशास्त्री र राजनीतिशास्त्रीले गठन गरेका संघ/समाजको विगतलाई हेर्ने हो भने त्रिविअन्तर्गतका सम्बन्धित विभागको वा केन्द्रको प्रभावमा रहेका भन्दा स्वतन्त्र रूपमा स्थापना भएका संस्थाको सक्रियता बढी छ। भाषाशास्त्रीहरूको समाज सक्रिय हुनुमा यो तत्त्वले पनि काम गरेको छ। समुदायका अधिक सदस्य त्रिविका फरक दुई संकायअन्तर्गतका चार भिन्न विभागमा काम गर्ने भएकाले कुनै एउटा विभागको प्रभावबाट तुलनात्मक रूपमा मुक्त छ। तर अरू संघमा यस्तो देखिँदैन।

सीमित समुदायको नियन्त्रण र सदस्यहरूको निष्क्रियता

प्राज्ञिक र प्रशासनिक रूपमा त्रिविका प्राध्यापकद्वारा नियन्त्रित यी संघ र समाज त्रिविकेन्द्रत हुनुका केही बेफाइदा छन् जसले यस्ता संघ वा समाजलाई स्वतन्त्र व्यावसायिक रूपमा अघि बढ्न दिएनन्। यसबारे केही बुँदागत रूपमा नै तर्क गर्न सकिन्छ : यस्ता संघ त्रिविका केन्द्रीय विभाग केन्द्रित भइँदैंदा र प्रायः संघ/समाज सञ्चालनका 'एक्टर'हरू र त्रिविबाहिर रहेका सम्बन्धित विषयका 'विज्ञ' ले नै संघ/समाजलाई 'अटोनोमस प्रोफेसनल एकेडेमिक एसोसिएसन वा सोसाइटी' का रूपमा सोचेनन्।^{६९} दुवै पक्षले यसरी नसोचेपछि त्रिविबाहिरका विषयगत विज्ञहरूले यस्ता संघ/समाजमा आफूलाई संलग्न गर्न सकेनन्/चाहेनन्। साथै संघ/समाजका तर्फबाट पनि त्रिविबाहिरका अध्येताहरूलाई संघ/समाजमा संलग्न गर्न चाहेनन् वा सकेनन्। यसले त्रिविबाहिरको विधागत ज्ञान तथा दीक्षित स्रोतको परिचालन भएन। केही दशकयता विदेशबाट मानविकी तथा समाजविज्ञानमा उच्चशिक्षा (स्नातकोत्तर र विद्यावारिधि) लिएर फर्केका र देशभित्रकै त्रिविबाहेकका अन्य विश्वविद्यालयमा (पूर्वाञ्चल, काठमाडौं र नेपाल संस्कृत) अध्यापन गर्ने र त्यहाँबाट उत्पादित व्यक्तिहरू त्रिविका विभागकेन्द्रित संघ/समाजमा विभिन्न संरचानगत कारणले संलग्न भएनन् वा हुन चाहेनन्। फलतः संघ/समाज 'बृहत् विधागत समुदाय' मा कमजोर देखिएका छन्। अधिक संघ/समाज यसरी कमजोर भएपछि स्वतः निष्क्रिय देखिए।

^{६८} श्रेष्ठसँग ७ जुन २०१३ मा गरिएको कुराकानीमा आधारित।

^{६९} यो तर्क यहाँ कसरी गर्न सकिन्छ भने यस्ता संघ/समाजबाट प्रकाशित प्रोसिडिङ्स र जर्नलमा अनुसन्धानात्मक लेखका लेखकहरू त्रिविमा अध्ययन गराइरहेका व्यक्तिहरू रहेको देखिन्छ। त्रिविबाहिर स्वतन्त्र रूपमा अध्ययन-अनुसन्धान गरिरहेकाहरूको लेख यस्ता समाजबाट प्रकाशित जर्नल वा प्रोसिडिङ्समा देखिँदैन।

स्रोत व्यवस्थापनमा कमजोरी

संस्था सञ्चालनका लागि आवश्यक सर्त आर्थिक स्रोत हो तर यसको कमजोर व्यवस्थापनले संस्थालाई विखण्डनतिर लैजान्छ । राजनीतिशास्त्रीहरूको संघ पोल्सानमा स्रोत व्यवस्थापन गर्न नसक्दा छोटो समयमा विभाजन सुरु भयो । पोल्सानको भगडा डेनिस इन्टरनेसनल डेभलपमेन्ट एजेन्सी (डानिडा) बाट प्राप्त आर्थिक सहयोगमा सञ्चालित अनुसन्धान परियोजना 'नेपाल राष्ट्रिय चुनाव सर्वेक्षण १९९९' मा बरालपक्षीय सदस्यहरूले काम गर्न नपाएको भन्ने असन्तुष्टिदेखि सुरु भएको थियो । संस्थामा रहेका केही व्यक्तिले परियोजनाबारे आवश्यक छलफल नभएको र पाएको विदेशी स्रोतसाधनमा एउटा पक्षको हालीमुहाली भएको आरोप लगाएका थिए ।^{७०} यसै गरी डानिडाकै सहयोगमा श्रीधर खत्री निर्देशक रहेको दोस्रो परियोजना 'स्टडिज अफ पोलिटिकल पार्टीज एन्ड द पार्लियामेन्टी प्रोसेस इन नेपाल' लाई लिएर बराल स्वयं असन्तुष्ट थिए ।^{७१} यस्तै असमझदारिले संस्था स्थापना भएको १४ महिनापछि नै पोल्सानको तदर्थ समितिको संयोजक पदबाट लोकराज बरालले राजीनामा दिए ।^{७२} यो विवादलाई गैरबराल पक्षले नेपाल राजनीतिशास्त्र संघ, तदर्थ समितिद्वारा संघको प्रगति विवरणमा यसरी प्रस्तुत गर्‍यो :

...संघका संयोजक डा. लोकराज बरालबाट संघलाई सही नेतृत्व दिनुको साटो आफू पनि खट्न नसक्ने अरूले संघलाई अधि बढाउनका लागि गरेको प्रयासलाई पनि पूर्वाग्रह राखी खुट्टा तान्ने प्रवृत्ति लिई संघमा रहने इच्छा नभए विधानअनुसार राजीनामा दिनुपर्नेमा सो नगरी अकस्मात्...गोरखापत्रबाट राजीनामा दि[ए]...। आफ्नो स्वेच्छाले संघबाट गोरखापत्रमाफत राजीनामा दिइसकेपछि पुनः अवैध अधिवेशन बोलाई त्यसको अध्यक्षसमेत आफैं हुने संघका संयोजक बरालको कुनियत छर्लंग भएको छ...। (पोल्सान १९९२ : ४८-४९)

यसरी भएको वा पाएको आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्न नसक्दा संस्थाहरू आन्तरिक कलहमा रुमल्लिने सम्भावना उत्तिकै हुने रहेछ । त्यसैले आर्थिक अभावलाई मात्र संस्था निष्क्रिय हुनुको कारण भन्नु सतही व्याख्या हुन्छ ।

^{७०} विशेषतः बराल पक्षीय सदस्यहरूले संघले पाएको परियोजनामा आफूलाई संलग्न नगराएको विषयलाई लिएर बराललाई तदर्थ समितिको संयोजकबाट हट्न नैतिक दबाव दिए ।

^{७१} "दोस्रो प्रोजेक्ट त मलाई थाहा नै नदिई पो लिएछन् । कमसेकम म संस्थाको संयोजकलाई प्रोजेक्टका बारेमा केही थाहा हुनपर्छ भन्ने लाग्यो । त्यसपछि जे गछौं गर भनेर मैले समितिबाट राजीनामा गरिदिएँ ।" लोकराज बरालसँग २५ नोभेम्बर २०१२ मा गरिएको कुराकानी ।

^{७२} बरालले त्यतिखेर 'राष्ट्रिय सम्मेलन बोलाई कार्यकारिणीलाई स्थायित्व दिने कुरामा अन्य सदस्यसँग आफ्नो मतभेद' भएको कारण देखाई पोल्सान तदर्थ समितिको संयोजकबाट राजीनामा गरेका थिए (गोरखापत्र वि.सं. २०४८) ।

निष्कर्ष

वितेका पाँच दशकभित्र विभिन्न कालखण्डमा स्थापित विधागत संघ/समाज गठनको प्रमुख उद्गम थलो त्रिविका सम्बन्धित विषयगत केन्द्रीय विभाग हुन्। साथै तिनको सञ्चालनका अधिक कर्ताधर्ताहरू त्रिवि केन्द्रीय विभागका पहिलो पुस्ताका बाहुन, क्षेत्री र नेवार पुरुष प्राध्यापकहरू हुन्। संघ/समाजको निर्माण र गठनकर्ताको अवस्थितिले तिनको विकासक्रममा महत्त्वपूर्ण ढंगले असर पारेको कुरा माथि लेखिसकिएको छ।

यो लेखको पहिलो खण्डमा प्राज्ञिक संघ/समाजले सार्वजनिक तहमा गरेका जर्नल प्रकाशन, सम्मेलन, कार्यशाला/सेमिनार आयोजनाजस्ता विधागत कामको मात्रा र प्रकृति फरक-फरक रहेको देखाइएको छ। तुलनात्मक रूपमा भाषाशास्त्रीहरूको लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल र भूगोलविद्हरूको नेपाल जियोग्राफिकल सोसाइटी अन्य विधामा स्थापना भएका संघ/समाजभन्दा सक्रिय देखिन्छन् र यिनको सक्रियता बढी निरन्तर पनि छ। सन् १९९० को दशकमा राजनीतिशास्त्रीहरूको संघ पोल्सान सक्रिय थियो तर सन् २००० पछिको दशकमा यो संघ पूर्णतः निष्क्रिय छ। पछिल्लो यही दशकमा समाजशास्त्री/मानवशास्त्रीहरूको समाज विधागत रूपमा केही सक्रिय देखिन्छ। इतिहासकार, अर्थशास्त्री र मनोविज्ञहरूका संघ/समाजको विधागत सक्रियता भने सधैं कमजोर छ।

समान अर्थराजनीतिक परिस्थितिबीच जन्मेहुर्केका यस्ता प्राज्ञिक संघ/समाजको गठन र सञ्चालनका प्रयास, त्यससँग जोडिएको अनुभव र तिनको सक्रियता र निष्क्रियताको कथालाई एकसरो हेर्दा संघ/समाजको विधागत सक्रियता र निष्क्रियता पछाडि देशको बृहत् राजनीतिक-अर्थव्यवस्थाभन्दा पनि संस्थाको आन्तरिक व्यवस्थापन, संस्था गठनको राजनीति, संस्था निर्माण गर्ने समुदायको आकार र समुदायमा अन्तर्निहित परम्परा के छ भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण देखिएको छ। भाषाशास्त्री, भूगोलविद्, जनसंख्याविद्हरूको संघ/समाजको दाँजोमा इतिहासकार, मनोविज्ञानशास्त्री र अर्थशास्त्रीहरूको संघ/समाज विधागत रूपमा निष्क्रिय हुनुलाई देशको शासन व्यवस्था, राजनीतिक बेथिति र संस्थाको आर्थिक अभावले व्याख्या गर्न सक्तैन। त्यसनिमित्त संघ/समाजआवद्ध प्राज्ञिक समुदायको परम्परा, संस्थाको गठन प्रक्रिया, उद्देश्य, काम गर्ने शैली, संस्थाभित्रको आन्तरिक राजनीतिको व्यवस्थापन र नेतृत्वको योग्यता, आदितर ध्यान दिइनुपर्छ। यी कारक तत्त्वले विधागत संघ-संस्थाको सार्वजनिक जीवन डोर्‍याएको देखिन्छ।

लेखको दोस्रो खण्डको विश्लेषणबाट के भन्न सकिन्छ भने खास प्रकारको संरचनाभित्र संस्था स्थापना हुनसक्छ तर त्यसको सक्रियताको तह भने तिनमा रहेका

खास व्यक्तिहरूको इच्छा र संकल्प र तिनले संस्था सञ्चालनका लागि समाजका अन्य विभिन्न संरचनासँग गर्ने लेनदेनमा उनीहरू कति सफल हुन सक्छन् भन्ने कुरामा भर पर्छ ।

संस्थागत मूल्य-मान्यता स्वीकार्ने र लागू गर्ने, वार्षिक कार्यक्रमको तिथिमितिको नियमलाई अक्षरशः मानेर त्यसैअनुरूप काम गर्ने र संस्थालाई पेसागत रूपमा अगाडि बढाउने सोच अरू समाजविज्ञहरूभन्दा भाषाशास्त्रीहरूमा बढी रहेको यो अनुसन्धानमा देखिन्छ । भाषाशास्त्रीवाहेक अन्य संघ/समाजहरू स्वतन्त्र संस्थाहरू भन्दा त्रिविका सम्बन्धित केन्द्रीय विभागका छायाँ संस्थाको रूपमा विकास भएको देखिन्छ । भाषाशास्त्रीहरूको समाज मात्र यस्तो समाज हो जसले भाषाशास्त्र विभाग स्थापनामा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको । त्यसैले संस्थाको सक्रियता र निष्क्रियताको तहलाई त्रिवि सम्बन्धित विभागमा हुने हरेक प्रकारका गतिविधि र त्यहाँका व्यक्तिपरक विविधता र अन्तरसम्बन्धले प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित गरेको देखिन्छ । राजनीतिशास्त्रीहरूको संघ पोल्सान निष्क्रिय हुनुको यो पनि महत्त्वपूर्ण कारण हो । यही कुरा नेपालका मनोविज्ञ र इतिहासकारका संघमा पनि धेरै हदसम्म लागू हुन्छ ।

यो अनुसन्धानले नेपालको सन्दर्भमा प्राज्ञिक संघ/संस्था कुनै नियमित रूपले सक्रिय, कुनैको सक्रियता टुट्न जाने र कुनै नियमित रूपले निष्क्रिय रहने कुरालाई देशको बृहत् संरचनाभित्र रहेको प्रतिकूलता वा अनुकूलताका आधारमा व्याख्या गर्न सकिँदैन भन्ने तर्कलाई अगाडि सारेको छ । समाजविज्ञानसित सम्बन्धित केही संघ/समाजको चरित्र र कामकारवाहीको एकसरो अध्ययनबाट यस्तो निष्कर्ष निकालिएको हो । अन्य विधासित जोडिएका संस्थाबारे अध्ययन गरेर यस्तो निष्कर्षउपर थप छलफल गर्न सकिन्छ । तर नेपालमा संस्था गठनको राजनीति र यसको समाजशास्त्रबारे थप काम गर्नुपर्ने कुरा प्रस्टै छ । संस्था निष्क्रिय भएपछि पनि किन केही व्यक्तिहरूको रुचि आफ्नो आबद्धता जनाउनमै केन्द्रित रहिरहन्छन् भन्ने पनि महत्त्वपूर्ण प्रश्न हो । वर्षौंसम्म निष्क्रिय भए पनि संस्थाका केही पदहरू (जस्तै : अध्यक्ष, महासचिव आदि) मा सगौरव आफूलाई जोडेर परिचय दिने चलन नेपाली समाजमा सामान्य देखिन्छ । यसको कारण जान्न सकियो भने नेपालमा संस्था गठनको समाजशास्त्र बुझ्न सकिनेला ।

कृतज्ञता

योगेश राजको मार्गदर्शन र सम्पादनको सहयोगले यो लेख सम्भव भएको हो । त्यसैले म उहाँप्रति विशेष कृतज्ञ छु । लेखको मस्यौदा पढी सुभाब दिनुहुने मधुसुदन सुवेदी, सुजेनमान महर्जन, भीम सुवेदी, जगन्नाथ अधिकारी र प्रत्युष वन्तप्रति आभार

व्यक्त गर्न चाहन्छु । अनुसन्धानको क्रममा आवश्यक सूचना र समय दिनुहुने लोकराज बराल, उपेन्द्रमान मल्ल, गंगा थापा, सुमन ढकाल, विश्वम्भर प्याकुरेल, पार्थिवेश्वर तिमिल्सिना, हिरण्यलाल श्रेष्ठ, आनन्द आदित्य, चूडामणि बन्धु, सोमप्रसाद गौचन, भगवानरत्न तुलाधर, शास्त्रदत्त पन्त, वीणा पौड्याल, विजय मानन्धर, रामशरण पाठक, माधवप्रसाद पोखरेल, रामअवतार यादव, ऐनबहादुर श्रेष्ठ, मीना उप्रेती, शान्ता निरौला, नारायण शर्मा, कमलराजसिंह राठौर, भीमनारायण रेग्मी, गोपाल ढकाल र विपिन आचार्यप्रति कृतज्ञ छु । यस लेखको प्रारम्भिक मस्यौदा २ जनवरी २०१३ मा मार्टिन चौतारीमा आयोजित 'योड रिसर्चस् वर्कसप' र अन्तिम मस्यौदा २८ मे २०१४ मा नेपा: स्कूल अफ ह्युमानिटिज एण्ड सोसियल साइन्सेसमा प्रस्तुत गरिएको थियो । यी प्रस्तुतिलाई सुनेर सुभाष दिने सबैलाई धन्यवाद । अन्त्यमा, भाषा सम्पादनका लागि विमल आरोही र देवराज हुमागाईंलाई र अध्ययनको क्रममा सहयोग गर्नुहुने रमिता महर्जन र किशोर प्रधानलाई पनि धन्यवाद छ ।

सन्दर्भ सामग्री

गोरखापत्र । वि.सं. २०४८ । राजीनामा । १७ साउन, पृ. २ ।

नेपाल जनसंख्या संघ । २०४८ । नेपाल जनसंख्या संघको विधान । वेबपेज [http://pan-nepal.org/userfiles/PAN%20Bidhan\(2\).pdf](http://pan-nepal.org/userfiles/PAN%20Bidhan(2).pdf) मा उपलब्ध, १० अक्टोबर २०१३ मा हेरिएको ।

नेपाल राजनीतिशास्त्र संघ । सन् १९९२ । नेपाल राजनीतिशास्त्र संघको विधान २०४७ । *नेप्लिज पोलिटिकल साइन्स एण्ड पोलिटिक्स* १(१) : ३८-४६ ।

नेपाल समाजशास्त्र मानवशास्त्र समाज । सन् १९८५ । नेपाल समाजशास्त्र मानवशास्त्र समाजको विधान । अप्रकाशित ।

पोल्सान । सन् १९९२ । नेपाल राजनीतिशास्त्र संघ, तदर्थ समितिद्वारा प्रस्तुत संघको प्रगति विवरण । *नेप्लिज पोलिटिकल साइन्स एण्ड पोलिटिक्स* १ : ४७-५० ।

Acharya, Bipin. 2013. The Experiences of the Sociological/Anthropological Society of Nepal. A paper presented at a workshop on 'Revisiting the Professional Associations/Societies of Nepali Social Scientists' organized by Martin Chautari, 24 Februray.

Adhikari, Jagannath. 2010. *Geographical Education and Research in Nepal*. Baha Occasional Paper-3. Kathmandu: Social Science Baha.

Amatya, Soorya Lal. 1974. Geography in Nepal. In *Social Science in Nepal*. Prayag Raj Sharma, ed., pp. 1-20. Kathmandu: Institute of Nepal and Asian Studies (INAS).

- Bandhu, C.M. 1997. Linguistics in Nepal. In *Social Sciences in Nepal: Some Thoughts and Search for Direction*. Prem K. Khatry, ed., pp.144–166. Kathmandu: Centre for Nepal and Asian Studies (CNAS).
- Bhandari, Bishnu. 1990. The Past and Future in Sociology in Nepal. *Occasional Paper of Sociology/Anthropology 2*: 13–23.
- Chhetri, Ram B. 2010. Anthropology in Nepal: A Short History of Research, Teaching and Practice. In *Anthropology and Sociology of Nepal: Taking Stock of Teaching, Research and Practice*. Ram B. Chhetri, Tulsi Ram Pandey and Laya Prasad Uprety, eds., pp. 1–27. Kathmandu: Central Department of Sociology and Anthropology (CDSA).
- Chhetri, Ram B. and Om P. Gurung. 1997. Anthropology and Sociology of Nepal: Retrospect and Prospects. In *Anthropology and Sociology of Nepal: Cultures, Societies, Ecology and Development*. Ram B. Chhetri and Om P. Gurung, eds., pp. 1–9. Kathmandu: Sociological and Anthropological Society of Nepal (SASON).
- Gardezi, Hassan N. 1994. Contemporary Sociology in Pakistan. In *International Handbook of Contemporary Developments in Sociology*. Raj P. Mohan and Arthur S. Wilke, eds., pp. 743–755. Westport, CT: Greenwood Press.
- Dahal, Dilli Ram. 1984. Anthropology in Nepal: Infrastructure and Development. In *Social Sciences in Nepal: Infrastructure and Programme Development*. Mohan P. Lohani, ed., pp. 37–49. Kathmandu: Institute of Humanities and Social Sciences.
- Devkota, Padam Lal. 1984. Critique on Development of Infrastructure and Programme in Anthropology in Nepal. In *Social Sciences in Nepal: Infrastructure and Programme Development*. Mohan P. Lohani, ed., pp. 50–52. Kathmandu: Institute of Humanities and Social Sciences.
- Hachhethu, Krishna. 2002. Social Science in Nepal. *Contributions to Nepalese Studies* 29(1): 49–95.
- Hachhethu, Krishna. 2004. Political Science in Nepal. *Studies in Nepali History and Society* 9(2): 225–259.
- Hettige, Siri. 2010. Sociological Enterprise at the Periphery: The Case of Sri Lanka. In *Facing an Unequal World: Challenges for Sociology*. Michael Burawoy, Maukuei Chang, and Michelle Fei-yu Hsieh, eds., pp. 300–315. Taipei: Academia Sinica and Council of National Associations of the International Sociological Association.
- Inayatullah, ed. 2006a. *Associations of Social Scientists: An Analytical Study*. Islamabad: Council of Social Sciences.
- Inayatullah. 2006b. Overview of Associations of Social Scientists in Pakistan. In *Associations of Social Scientists: An Analytical Study*. Inayatullah, ed., pp. 9–46. Islamabad: Council of Social Sciences.

- Kais, Shaikh Mohammad. 2010. Fifty Years of Bangladesh Sociology: Towards a “Hybrid Sociology”? In *Facing an Unequal World: Challenges for Sociology*. Michael Burawoy, Mau-kuei Chang, and Michelle Fei-yu Hsieh, eds., pp. 327–357. Taipei: Academia Sinica and Council of National Associations of the International Sociological Association.
- Kansakar, Tej R. 1997. Comments on C.M. Bandhu’s Paper “Linguistics in Nepal.” In *Social Sciences in Nepal: Some Thoughts and Search for Direction*. Prem K. Khatri, ed., pp. 167–170. Kathmandu: CNAS.
- Khatri, Sridhar K. 2001. Teaching of International Relation in Nepal. *Contributions to Nepalese Studies* 28(2): 139–154.
- Levine, Robert V. 1993. Social Psychology in Nepal: An Interview with Sarvagya Narayan Shrestha, Murari Prasad Regmi and Ayan Bahadur Shrestha. *Contemporary Social Psychology* 17(1): 4–7.
- Maharjan, Sujen Man. 2012. Historical Development of Psychology in Nepal. A paper presented in a seminar on the ‘State of Psychology in Nepal,’ organized by Martin Chautari, 12 February.
- Malla, B.C. 1974. Development of the Study of Political Science in Nepal. In *Social Science in Nepal*. Prayag Raj Sharma, ed., pp. 131–149. Kathmandu: INAS.
- Malla, B.C. 1984. Critique on “Political Science in Nepal: Infrastructure and Programme Development.” In *Social Sciences in Nepal: Infrastructure and Development*. Mohan P. Lohani, ed., pp. 102–104. Kathmandu: Institute of Humanities and Social Sciences.
- Malla, Kamal P. 1976. Linguistic Studies in Nepal. In *Seminar Papers in Linguistics: Problems and Perspectives in Linguistic Studies*, pp. 1–9. Kathmandu: INAS.
- Malla, Kamal P. 2004. Politics, Education, and the Labour Pains of Linguistics in Nepal. Keynote address at the annual conference organized by the Linguistic Society of Nepal, Kirtipur, 26 November.
- Malla, U.M., Bhim Prasad Subedi and Padma Chandra Poudel. 2009. List of Life Members with Address. *The Himalayan Review* XL: 69–83.
- Manandhar, Tri Ratna. 1997. Teaching and Research in History. In *Social Sciences in Nepal: Some Thoughts and Search for Direction*. Prem K. Khatri, ed., pp. 38–46. Kathmandu: CNAS.
- Mishra, Chaitanya. 2005. Sociology in Nepal: Underdevelopment Admist Growth. *Contributions to Nepalese Studies* 32(1): 93–128.
- Onta, Pratyoush. 2003. The Institutional Future of Academic History in Nepal. *Studies in Nepali History and Society* 8(1): 125–156.
- Oommen, T.K. 2000. Professionals without Professionalism? *Seminar* 495: 24–28.
- Pandey, M.R. et al., eds. 1975. *Voice of History*. Vol. I. Kathmandu: TU History Association.

- Pandey, Madhav Raj et al., eds. 1976. *Voice of History*. Vol. II. Kathmandu: TU History Association.
- Patel, Sujata. 2002. The Profession and Its Association: Five Decades of Indian Sociological Society. *International Sociology* 17(2): 269–284.
- Pattanayak, D.P. 1976. Observations on the Seminar. In *Seminar Papers in Linguistics: Problems and Perspectives in Linguistic Studies*, p. 173. Kathmandu: INAS.
- Poudel, Padma Chandra. 2007. Harka Gurung's Contribution in Nepal Geographical Society and Its Publications. *The Himalayan Review* 38: 1–12.
- Raj, Yogesh and Pratyoush Onta. 2014. *The State of History Education and Research in Nepal*. Kathmandu: Martin Chautari.
- Regmi, Bhim Narayan. 2013. Revisiting the Three Decades of Linguistic Society of Nepal (LSN). A paper presented at a workshop on 'Revisiting the Professional Associations/Societies of Nepali Social Scientists' organized by Martin Chautari, 24 February.
- Regmi, Murari P. 1997. Comment on Shishir Subba's Paper: 'Psychology in Nepal: Its Status and Prospect of Development.' In *Social Sciences in Nepal: Some Thoughts and Search for Direction*. Prem K. Khatri, ed., pp. 139–143. Kathmandu: CNAS.
- Sharma, Prayag Raj. 1976. Closing Address. In *Seminar Papers in Linguistics: Problems and Perspectives in Linguistic Studies*. pp. 169–171. Kathmandu: INAS.
- Sharma, Prayag Raj and Prem K. Khatri. 1997. Social Science in Nepal-1995. In *Social Sciences in Nepal: Some Thoughts and Search for Direction*. Prem K. Khatri, ed., pp. 1–6. Kirtipur: CNAS.
- Sharma, Shanker. 1997. Economics Education and Research Capacity in Nepal: An Agenda for Reform. In *Social Sciences in Nepal: Some Thoughts and Search for Direction*. Prem K. Khatri, ed., pp. 65–80. Kathmandu: CNAS.
- Subedi, Bhim P. and Padma C. Poudel. 2005. Geography and Geographer's Work in Nepal. In *Geography and Geographers' Work in Nepal: Reflections on Mountain Environment and Human Activities*. Bhim P. Subedi and Padma C. Poudel, eds., pp. 1–10. Kathmandu: Nepal Geographical Society.
- Subedi, Madhusudan and Devendra Uprety. 2014. *The State of Sociology and Anthropology Teaching and Research in Nepal*. Kathmandu: Martin Chautari.
- Subba, Shishir. 1997. Psychology in Nepal: Its Status and Prospect of Development as an Academic Discipline and Profession. In *Social Sciences in Nepal: Some Thoughts and Search for Direction*. Prem K. Khatri, ed., pp. 122–138. Kathmandu: CNAS.
- Uprety, Devendra. 2013. The Rise and Fall of the Political Science Association(s) of Nepal (POLSAN). A paper presented at a workshop on 'Revisiting the Professional Associations/Societies of Nepali Social Scientists' organized by Martin Chautari, 24 February.

- Yadav, Yogendra P. 1997. Comment on C.M. Bandhu's Paper: "Linguistics in Nepal."
In *Social Sciences in Nepal: Some Thoughts and Search for Direction*. Prem K. Khatri, ed., pp. 171–173. Kathmandu: CNAS.
- Yadav, Yogendra P. 2003. Presidential Address. *Nepalese Linguistics* 20: 159–161.

लेखक परिचय

देवेन्द्र उप्रेती मार्टिन चौतारीका अनुसन्धानकर्ता हुन्। उनी पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयअन्तर्गतको ओम हेल्थ क्याम्पसमा पनि अध्यापन गर्छन्। विधा अध्ययन, सामाजिक संस्था र स्वास्थ्य उनको रुचिका विषय हुन्। *द स्टेट्स अफ सोसियोलोजी एण्ड एन्थ्रोपोलोजी टिचिङ एण्ड रिसर्च इन नेपाल* (सन् २०१४) का सह-लेखक उप्रेतीका लेखहरू विभिन्न पत्रपत्रिका तथा जर्नलमा प्रकाशित छन्। इमेल : upretydevendra@gmail.com